

TUDÓSÍTVÁNY

Á PESTI KÉGYES TANÍTŐRENDI

NAGY GYMNASIUMRÓL

185⁶|₇-dik TANÉVBEN.

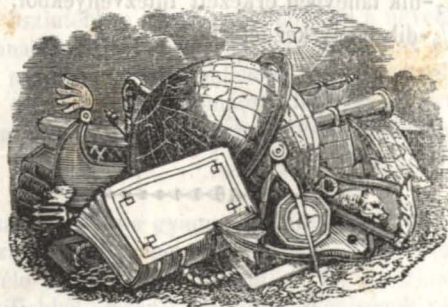


PROGRAMM

des

PESTER OBERGYMNASIUMS

FÜR DAS SCHULJAHR 185⁶|₇.



PESTEN, 1857.

NYOMATOTT BEIMEL J. ÉS KOZMA VLAZULNÁL

(Aldunator, a kegyesrendiek épületében.)

T A R T A L O M.

- I. Értekezés a tanrendszer gyakorlati becsének föltéteiről.
- II. Ein Beweis für die Nothwendigkeit einer Offenbarungsmoral.
- III. Tanári kar.
- IV. A pesti tanárok által 185⁶/₇-dikben kiadott munkák.
- V. Pestvárosi Tanbizottmány.
- VI. Kivonat az 185⁵/₆- és 185⁶/₇-diki Jegyzőkönyvekből.
- VII. Sorozati kivonat az 185⁶/₇-dik tanév első felében.
- VIII. Érettségi vizsgálatok.
- IX. Kötelezett és nem kötelezett tantárgyak.
 - X. Előadott tantárgyak vázlata.
 - XI. Kidolgozási föladatak.
 - XII. Vallási ügy.
 - XIII. Fegyelmi ügy.
 - XIV. Tanodai segédszerek.
 - XV. Jótékonyági rovat.
- XVI. Kivonat az 185⁶/₇-dik tanévben érkezett Intézkövényekből.
- XVII. Jelentés az 185⁷/₈-dik tanév kezdetéről.



I.

A tanrendszer gyakorlati becsének föltéteiről.

1. Azon egymással szemközt álló ítéletek, melyeket a gymnasiumokban jelenleg divatozó tanrendszernek behozásakor és utóbb is számtalanszor lehetett hallanunk, még most sem veszítették el ingadozlató hatásukat. Tisztultabb ugyan már a buzgóság, melylyel a rendszer irányában részint megtámadólag részint védőleg fölhordott nézetek tárgyaltnak; azt mind a mellett, hogy amaz ítéletek a kiegyenlítést eszközölő álláspont felé hajlanának, vajmi gyéren tapasztalhatni. És ez nálunk annál különösebbnek látszó tünetény a haladás egén, minél világosabban kitűnt az előbbi tandrendszer fogyatkozottsága miatt nyilvánított értekezésekből: hogy a köznevelés elágazó ügyének rokonszerű oldalai sem ismeretlenek előttünk. Sőt a mostani tanrendszer néhány éviglenes alkalmazásának eredménye is lendíthetett volna már valamit a kibékítő eligazodáson. Ha nem lendített, vagy azt kell állítanunk, hogy a mostani tanrendszert valamely hiány erőltetni, vagy azt, hogy az őt megítélők által oly valami hagyatott mindeddig vizsgálattal, a mi az egymással szemközt álló ítéletek alapos kiegyenlíthetésének szükségképi föltéte gyanánt tekintendő.

2. A szóba hozott ítéletek így hangzanak: *a)* a mostani tanrendszer nem mozdíthatja elő biztosan a nevelés főczélját; *b)* a mostani tanrendszer biztosan előmozdíthatja a nevelés főczélját. Az első az individualismus a másodikat az universalismus hívei szokták pártolni. Hogy pártolásuk alapos indokok nélkül szükölködjék, annál kevesebbé tehetni föl, minél őszintébben ohajtja mindenik fél a nevelés főczéljának állandó érvényültségét. Miután pedig a tanrendszer fogamatára vonatkozó ítéletek széthajlók: a széthajlást fentartó okoknak is el kell egymástól térniök. Továbbá mivel az individualismus és universalismus oly elméletek a nevelés határain belül, melyek az ember végczéljának különböző fölfogásán nyugszanak: a széthajlást eszközölő és fentartó okok megérintésével ama viszony is meg lesz érintve, melyben a kérdés alatti tanrendszer az ember végczéljához áll.

3. Midőn az individualisták egyfelül a gymnasiumi osztályokban előadatni szokott tanulmányok sokaságát, másfelül az ifjuságban eszközöndő egyetemcs képzettséget, mint a mostani tanrendszer közvetlen célját, tekintik: meg nem foghatják, miféle módszerrel lehessen az ily határhias cél és annyi tanulmány mellett a köznevelést úgy kezelni; hogy az ifjából igazán kialakított egyéniségek válhassanak. A hol az ilyenmü kialakítás biztosítva nincs, ott, az ő véleményük szerint, tévesztve van a köznevelés. Ha pedig valamely országban tévesztve van a köznevelés, kisebb vagy nagyobb mértékben tévesztve van ott az általában vett nevelés is. Szerintök egyedül a természetihüven kialakított egyéniség teszi az embert méltóvá a valódi tisztelésre: akármilyen tehát az a nevelés dolgában, a mi a fiatalok szellemi tehetségeit kellő öszpontosítás helyett szétmállasztja, nem előmozdítója, hanem akadályozója a nevelés főczéljának. Nézetük bebizonyítása végett hivatkoznak a történetíráásra, melynek nyomán egyedül ott tünnek föl a szép, igaz és jó irányában érdemes férfiak,

hol az arányosan kifejtett és gyakorlatilag megszilárdított egyéniség mindenkor helyt állott a maga hivatásáért. Ilyenek valának a hajdani, ilyenek az újabb kor nagy férfiai. Hogy növendékeinkből a mostani tanrendszer alatt hasonló férfiak válhassanak, azt az individualisták kereken tagadják.

4. Az universalisták egészen más véleményűek. Szerintök nem az egyoldalulag kialakított és ennek miatta csak igen szűk hatáskörre szorítkozható egyéniség, hanem a bármily egyszakúságon túlterjedhető ember az, kit az emberi nemnek tisztelésre igazán méltó tagja gyanánt lehet fölmutatni. És így miután a valódi becsforrása nem az egyéniségbe, hanem abba helyezendő, a mi az emberben közérvényű: mindaz, a mi a fiatalokat az egyoldalúságok bilincsei közül kiemeli, előmozdítója nem pedig akadályozója a nevelés főcéljának. Minél fogva midőn az universalisták egyfelül az ifjúságban eszközlendő egyetemes képzettséget, másfelül az al és felső gimnasiunai osztályokban előadatni szokott tanulmányok rendezettségét tekintik: meg nem állhatják, hogy a mostani tanrendszer ügyében mindenképi pártolásra ne buzduljanak.

5. Mit látunk ezekből? Minden más előtt a fölbuzdulás közösségét. Fölbuzdul az individualista, mert azt véli, hogy igaza van; fölbuzdul az universalista, mert szinte azt véli, hogy igaza van. És így akármit tartunk egyébiránt a két párt híveiről, lehetetlen tőlük a tisztelést megtagadnunk. Mindenütt fakaszt ugyan bennünk az emberiség javának előmozdítása tisztelést; de alig valahol inkább, mint a nevelési pályán akkor, midőn az ott nyilvánuló fölbuzdulás az igazság szeretetén alapszik. De gondolható-e az érintettek után, hogy mind a két pártnak igaza legyen? Ha igen, miért állanak egymással szemközt az általuk hozott ítéletek? ha nem, mi az mindegyik fölfogásában, a mi őket kölcsönös megtámadásra ingerli? Vagy talán azért nem hajlanak a kiegyenlítést eszközlő álláspont felé, mert mindenik fél mást ítélvén igaznak az özszerűn vett igazság valamely oldala iránt teljesen elzárkoznak? Ha igen, a tanrendszerben, a nevelés főcéljában, vagy a köztük létező, de sokféleképen fölfogható viszonyban keresendő-e azon elem, melynek hatályosításával az ohajtott kiegyenlítést erőszak nélkül is végre lehetne hajtani? Bizonyos levén az igazság országábani teljes öszhangzás, kétséget sem szenved, miszerint ama közvetítő elemnek is föl kell valahol találtatnia. De hol?

6. E kérdéssel a fölszínességhez szokottak nem igen törődnek. Nekik elég, ha másoktól hallják és utánok mondogathatják, hogy az iménti pártok emberei homlokegyenest ellenkeznek egymással. Annak beható nyomozgatása, vajon nem lehetne-e mind a két pártnak igaza, következőleg annak megtudatolása, vajon a netalán birt igazság mozzanatainak bensőleges közvetítése által nem lehetne-e őket kiegyenlíteni? oly földadat, melynek a fölszínesség határai között értelme sincs. Pedig a fölszínesség országa fölötté népes ország. Vannak is sokan, kik épen azért szítanak hozzá, mert népes; holott a szítók népessége, meg az igazság mindenoldalulag biztosított bírása között nem szükségképeni az összefüggés. Azért, mert valaki az igazságból valamit elfogadott és az elfogadottnak erejénél fogva másokra nézve határozólag lép föl: nem következik szükségképen, hogy az, a mit elfogadott, fölötté is áll minden tisztogatásnak vagy kiegészítésnek. Így van a kérdés alatti pártokkal is. Azért, mert az individualistának igaza van, nem következik szükségképen, hogy csupán igaza van. Szintugy azért, mert az universalistának igaza van, nem következik szükségképen, hogy csupán igaza van.

7. Sőt nagyon is következik, mondhatná itt közbe szólólag az elvontságok híve, mert ha valamelyiknek a két párt közül nincs csupán igaza, akkor azt lehetne vitatni, hogy az egyiknek épen ugy van is nincs is igaza, mint a másiknak. Ez pedig lehetetlen. A mi fölfogásunk szerint ellenben nagyon is lehetséges. Vizsgáljuk csak meg a dolgot egykissé mélyebben s azonnal észre veendjük, hogy a már előbb megindított tudakolásra igenlőleg is tagadólag is felelhetünk. És mivel e feleletekkel az említett pártoknak egy oly tulajdonságáról lebbentetik el a fát, melynek alapos megismeréséhez az elvontságok híve soha sem férhet igazán: az is világos, hogy az általunk használt fölfogási mód irányzerűbb az övénél. Az övé szerint nem, a miénk szerint ellenben jól kivethető: hogy a mostani tanrendszer gyakorlati becsé fölött vitázó felek közül egyik sem emelkedett még fölül az elszigetelő egyoldalúságon. Miből aztán önkényt következik, hogy az általuk hozott ítéletek is kiegészítést szükséglenek. A mi fölfogásunk szerint igaza van az individualistának, a mennyiben az egyéniség kifejtését és gyakorlati megszilárdítását követeli; nincs igaza, a mennyiben az ember egyetemes oldalának kifejtését okszerűleg nem méltányolja. Igaza van az universalistának, a mennyiben az ember egyetemes oldalának érvényítését követeli; nincs igaza, a mennyiben az egyéni sajátságoknak súlyos voltát figyelemre sem méltatja. De min alapszik ez a fölfogás?

8. Az ember nemcsak bensőleg áthatott tag az emberiség nagy egészében, hanem átható vagyis oly tag egyszersmind, mely meg nem másítható egyéniségénél fogva minden más tagtól különbözvén csak ugy vehet igazán részt az egész céljának megvalósításában: ha viszonylagos önállóságának hatáskörén belül saját egyéni

czélját természetüben érvényesíti. Más azonban az ösztönszerű és más az öntudattal párosított érvényesítés. A föld valamennyi lényé között egyedül az embert diszesíti az öntudatosság : hivatásában áll tehát azon lenni, hogy végcéljához törekedésekor működéseit öntudatosan irányosítsa. Hibáslandók mind a mellett, a kik ezekből az ösztönszerűségről teljes lemondásnak szükségességét következtetnék. Ez a mondottakból nem következik, nem is következhetik. Az ösztön, mint természeti adomány, szükségképi kellék a szabadon megvalósítandó végcélra nézve, a mi pedig arra nézve szükségképi, nem olyszerű tulajdon, melyről akárki kedvéért le lehetne mondani. Az ösztönök eredeti határozottsága vagyis rendszere teszi az ember egyedleges oldalát, a kifejlett öntudatosság teszi annak egyetemleges oldalát, a kellő bensőleges egységének életbeni fejlődése teszi végre az ember özszerűségét : nem hibáslandó véleményük-e tehát a nevelés határain belül azok, kik a végcél természetü megvalósítását sürgetik ; de a nélkül, hogy az embernek mind egyedleges mind egyetemleges oldalát kellőleg méltányolnák ? Ezekhez sorolandók az individualisták szintugy mint az universalisták.

9. Gáncsolandók ennek következtében az általuk használtatni szokott nevelési módok is. Akár egymásra legkevesebbet sem hajtólag akár egymással vitát kezdve mozogjanak, vesztend az ügy ; mert épen ennek mi-volta szükségli, hogy a nevelési módok egymást kiegészítve érvényitessenek. E kiegészítésről azonban a pártok legkisebket sem akarnak hallani, mert a már mondottak szerint, mindeniknek más célja van a neveléssel. Olykor mégis nem a cél, hanem a kiindulási pont veti meg alapját ama töménytelen fonákságnak, melyek a nevelési pályát elgyomosítják. Az individualisták az általuk elvontan érvényesített subiectiv nevelésmódnál fogva csupán azt fogadhatják el kiindulási pontul, a mi a növendékben egyedleges ; az universalisták ellenben az általuk szinte elvontan érvényesített obiectiv nevelésmódnál fogva csupán azt, a mi egyetemleges. Ámde mivel az egyedleges oldal épen ugy kétféle lehet, mint az egyetemleges : sok függend attól, vajon az individualista az egyedlegesből a szükségképi vagy az esetiest, az universalista meg az elvont vagy az özleges egyetemiséget választotta-e kiindulási pontul. Hogy egészen más legyen a nevelés gyakorlati eredménye, ha a nevelő a növendék eredeti azaz szükségképi határozottságát, és ismét más, ha annak, az egyre változó körülményeknek alávetett, különöségeit választja működésére nézve kiindulási pontul, további fejtegetés nélkül is világos. De ugyanoly eredményi változkodás fog akkor is mutatkozni, ha az universalista működésének kiindulási pontját az elvont vagy az özleges egyetemiségbe helyezend. Mikből most már okszerűleg kihozhatjuk : hogy az embert csupán oly nevelésmód teheti az élet előre ki nem számítható körülményei között valódi emberré, mely őt, minden egyoldalúságtól ment levén, valamennyi oldalról természetüben, vagyis tulajdon özszerűsége szerint fejleszti.

10. Mintegy magától alakul itt most a következő tudakolás : megfér-e mindenkép a mostani tanrendszerral az oly nevelésmód, mely minden egyoldalúságtól ment levén az embert tulajdon özszerűsége szerint fejleszti ? Ha megfér, szükségli-e belső szerkezeténél fogva is már e tanrendszer a fölélt tanulmányok tárgyalásának azon folyamatát, mely az iménti nevelésmóddal teljesen öszhangzó ? Ha nem, mi és hol keresendő az különösen, a mi a szükségelt öszhangzást gyakorlatilag előidézhetné ? Ez sem oly kérdés, mely a fölszínesség játékszeréi közé tartoznék. A gyakorlati szempont ohajtott sikeríthetése háromtól függ : a tanrendszertől, az ifjúságtól és a tanártól. Ugy legyenek-e ezek minőségelve, a hogyan azt az iménti nevelésmód igényli, arról csak az ítélet valódilag, a ki előbb a nevelésmód által szükségelt föltétekkel megbarátkozott. Mivel pedig mások a föltétek a tanrendszerben, mások az ifjúságban, mások a tanárban : a kítüzött feladat hozza ugy magával, hogy itt róluk egykissé megemlékezzünk.

11. A tanrendszer, határozott elv szerint egymásra viszonyított tanulmányok egésze levén, gyakorlatilag is bizonyítható beccsel csak ugy birand, ha őt némi tulajdonok ajánlják. Első közöttük a tanulmányoknak oly álláspont-rólí fölfogottsága, mely az emberi nem eddigi haladásának visszatükrözése mellett azon utakat is láttassa, melyek a fogékony ifjúságot a már történetileg érvényesített fejlsfokokon keresztül magához az álláspont-hoz biztosan elvezethessék. Szóval legyen a tanrendszer mind tartalmára mind alakjára nézve időszéri. Második tulajdon az oly eivtöli áthatottság, mely a nevelés főczéljának valamennyi oldalával öszhangozván az ifjúságban a szép, igaz és jó iránti őszinte buzgóságot megszilárdíthatóvá tegye. Szóval legyen a tanrendszer természet-szerű. Harmadik tulajdon a tanulmányok oly elhelyeztettsége, melynél fogva azok, mint ugyanazon egésznek részei, egymást kölcsönösen kiegészítsék. Szóval legyen a tanrendszer igazán özszerű.

12. Ha valaki ezek után ily kérdést intézne hozzánk : hát ha a tanrendszer nincs az iménti tulajdonokkal kellőleg ellátva, mit eredményezend akkor ? annak kétségkivül ily válaszolnánk : ha a tanrendszer nincs az iménti tulajdonokkal kellőleg ellátva, akkor a nevelés főczéljának olyszerű megvalósítását nem fogja eredményezni, minőt az emberiség haladási foka méltán követel. Menjünk a tulajdonokon keresztül. Ha időszériuságban

szűkölködendik, a fiatalok épen azon képességeinek előhozását akadályozandja, melyek a gyakorlati élet ügyeinek sajátlagosan módosított kezelésénél megkívánatnak. Minek következtében aztán a korszellemmel haladók és az elmaradottak között előbb utóbb, ki kell törnie a viszonyokat megzavaró meghasonlásnak. Ha természetszerűségben szűkölködendik, amaz elméleti szintűgy, mint akarati ferdültségeket fogja burjánztatni, melyek az embert legmagasztosabb érdekeinek irányában is elsatnyíthatják. Hogyan is érvényesülhetnének azok igazán vagyis rendeltetészerűleg ott, hol a materialismus, atheismus, pantheismus, deismus, socialismus, communismus vagy epicureismus álláspontjairól intéztetik a köznevelés? Ha végre özszerűségben szűkölködendik, útát nyitand amaz egyoldalúságokhoz, melyek idővel a legrombolóbb szenvedélyek megrögzését is elő szokták mozdítani.

13. Ámde másfelül hamindjárt a tanrendszer bőven el volna is a fölemlített tulajdonokkal látva, megfeneklendik gyakorlatilag, mihelyt az ifjúság nincs hozzá képest eléggé fogékonyítva. Hiányos fölfogásra mutat annak erőszakolása, hogy a tanodában valamennyi növendék egyenlő fogékonysággal bírjon; de az csakugyan a dolog természetébe látó ész követelménye: hogy a tanrendszer gyakorlati becsének meghatározásakor a fogékonysági különbféleség soha se maradjon ki a számításból, Mit használ a jó mag, ha nem jó a föld, melybe vetve lön? Csenevezhet egyideig, hozhat is olykor a belőle kivergődött növény egyik vagy másik ága valami gyümölcsfélét, de mindenkép ohajtottat nem. Mindennek megvan a maga díszelhetési közege!

14. Hamindjárt, mondhatnák erre némelyek, de azért a tanrendszer gyakorlati becsének meghatározásakor a fogékonysági különbféleségnek még is ki kell a számításból maradnia; mert az igazán életre-való tanrendszer maga tartozik előzsendíteni és megöregbiteni a kívánt fogékonyságot. Ha nem teszi, nem mutat életre-valóságot. Ezen ellenvetés szerint annál életre-valóbb a tanrendszer, minél nagyobb fogékonyságot bír az ifjúságban előidézni. Köteles igen is a természetszerűleg kívánhatót előidézni; de nem azt, a minek természeti alapja nincs. Más t. i. a természettől kapott fogékonyságnak irányszerűleg módosító fejlesztése, más annak minden tekintetben előhozása. Ezen utóbbi csupán az sürgethetné, kinek a nevelésről legkisebb fogalma sincs. A természettől kapott fogékonyságnak irányszerűleg módosító fejlesztését köteles a tanrendszer elősegíteni; azonban e pontnál sem feledendők az akadályok, melyekkel szünet nélkül kellend találkoznia. De hát a tanári tapintat?

15. Sokat tehet, de nem mindent. Sőt még a tőle függőnek sikerdús végrehajtása is bizonyos föltételekhez van kötve. Köteles ugyan is a tanár a) a tanrendszert valamennyi oldalról áthatni; b) a gondjára bízott növendékeket alaposan ismerni; c) oly tanítási módszert alkotni, mely okszerű szabályozottsága mellett is könnyen mozgatható és mind a tanulmányok természetének mind az ifjúság fejléfokainak irányában simulékony legyen. Hogy ezen harmadik pont az előbbiek bírása nélkül alig teljesíthető, magától értetik. Vannak, kik az első és második pont közötti viszony szálainak átértésénél sokkal nagyobb akadályokra találnak, hogysen őket tárgyilletőleg azonnal eltávolíthatnák. Tárgyilletőleg, mert itt az alanyi önkénykedésnek legkisebb tér sem engedtetetik: azért volt mindig nehéz a talpra-esett módszernek megalkotása. És mégis meg kell őt alkotnunk, mert ha valahol, a tanoda küszöbén belül tartozunk arról meggyőződni: hogy a világon semmiféle ügykezelésnél sem válhatik az idéltlen kapkodás annyira kártékonyvá, mint a nevelés körében. Vagy talán oly közönyös valami az emberi rendeltetés, hogy vele kényünk kedvünk szerint is bánhatunk? Ments Isten! Ha tehát szent az emberi rendeltetés, szent a nevelés is; mert ugyan mi más végsőleg is a nevelés, ha nem oly szándékolt működés, mely az embert saját rendeltetésének bármily viszonyok közötti megvalósíthatására képesíti? És így az özszerűn fölfogott nevelésnek magasztos volta is világosan követeli: hogy a tanár, a rendszer oldalainak áthatásán meg az ifjúság alapos ismerésén fölül, az általa elfogadott tanítási módszernek itészetileg történő alkalmazhatásáról is bizonyos legyen.

16. A módszer itészetileg történő alkalmazása sem oly könnyű foglalkodás, minőnek azt a fölszínesség emberei gondolni szeretik. Azok, kik ezt is a tanári tapintatnak tulajdonítják, mondának valamit, de koránsem mindent. A tapintat fölhasználása kétféle lehet: ösztönszerű vagy öntudatos. Melyiket értik? Ha ez iránt előbb tisztára nem jöttünk, hiába lesz a kapkodástól óvakodás. Tömerdek azok száma, kik a tanári tapintatra büszkék, de ha öntudatos érvényítésére szólítod fel őket, vajmi nagyon leolvad az a szám. Sok az itt ott elcsesett és gép-szerűleg begyakorlott fogásokat azonosítja a valódi tapintattal, pedig e kettő között roppant a különbség. A valódi tapintat nem szerzemény, hanem természeti adomány. Tőlünk függ ugyan a már adottnak kifejtése, tőlünk függ tehát a nevelési műfogások öntudatos megszerzése is; más mind a mellett a tapintat, más a műfogás. Amaz alap, ez öntudatosan előfejtett következmény. Miből kivehető, miszerint a tapintatot is csupán akkor lehet az ösztönszerűség köréből az öntudatosságába emeltnek mondani, ha kellőleg átgondolt és rendszerezett műfogásokban nyilatkozik meg. És miután igaz, hogy csupán oly egyén felelhet meg valódiilag a maga rendeltetésének.

kinek fejlődését a többiek sorában folytonos öntudatosság előnyösíti: az sem hozható kétségbe, hogy a tanár is csak úgy járhat el rendeltetészerűleg a maga hivatásában, ha tetteiben folytonos öntudatosság vezérli.

16. Minek akadályozatlanabb elérhetése végett álljon itt egykét utba-igazító javaslat. α) A tanrendszerbe felölelt tanulmányok, főleg azok megegyezési és különbözőségi oldalainak áthatása után azon álláspontot iparkodjék hatalmába keríteni a tanár: melyről a tantárgyak belsőleg megalapított egészletbei összeolvadása legcélszerűbben fölfogathatik. Igen fontos e javaslatnak gyakorlati eredménye. Ha ohajtjuk, hogy a gymnasiumi növendékekben eszközlendő képzettség egyetemes legyen, ama föltételek diszlését is kell ohajtanunk, melyek nélkül a képzettség csupán színét viselné az egyetemességnek. Ilyen föltét egyfelül a fiatalok szellemének lehető legnagyobb elfogulatlansága; ilyen másfelül a tantárgyak egymáshoz viszonyainak igaz ismerése. Ama nélkül nem nyílnék meg kellőleg valamennyi tantárgynak a szellem fogékonysága; eme nélkül nem lehetne mindeniknek valódi becsét arányszerűleg átérteni. Ezeknek előhozása a tanár kötelessége. De képes-e arra, ha előbb maga kívántan hatalmába nem kerítette a szükségelt álláspontot? Nincs mód benne.

17. β) Miután mindenik tanulmány egész gyanánt tűnik föl, kinyomozandók az annak becsét meghatározhatóvá tevő álláspontok is. Van különösen mindenik tanulmány határai között egy álláspont, mely nélkül annak, mint tárgyszerűleg kialakított egésznek, becsét nem lehet igazán fölmutatni. A tanulmányok összefüggésénél fogva találunk azonfölül még mindenikben olyanok nyomaira is, melyeknek viszonylagos érvényítése nélkül a tanulmány egyes oldalait sem fölfogni sem átérteni sem megítélni nem lehetne úgy, a hogyan azt a nevelés kori czélozások igénylik. Előbb a nevelési műfogásokról volt, most a nevelési czélozásokról van szó. E kettőt nem szabad összezavarni. A műfogások alatt itt különösen ama módokat értjük, melyek a czélozások természetes föltalálása, helyszerű alkalmazása és okirányos foganatosításakor nagyon fogékonyító élénkséget szoktak a nevelés ügyének kölcsönözni. A czélozás, miként a szó maga is tanúsítja, soha sem törtenhetik bizonyos czél kijelélése nélkül: azért kell először a czélok, azután az eszközök, végre a czélok és eszközök közt fölfödözhető viszonyok megismerését lehetségesítő álláspontokkal megbarátkoznunk. Ha megtörtént, meg lön szerevezve a nevelési pályán oly igen szükségelt otthonosságnak egyik föltétele is.

18. Lássuk a dolgot egy példában. A tanári működések között nagyon kitünő hely jut a költészeti művek tárgyalásának. Ezt még azok sem tagadhatják, kik különben a tanodabani tárgyalásra méltó művek választását a jelenleg divatozótlól elvre nézve is eltérőleg akarnak intézni. Értjük a paganismus és christianismus illetőségére vonatkozó vitákat, melyek az emberiségnek alapeszméiben szintugy mint következményeiben megváltozott, haladására nézve is felülőleg nyomatékosak; de az itt szemügyre fogott tárgy körén kívül esnek. A tárgyalási főirány itt abban öszpontosúl, hogy az óvakodva választott mű a fiataloknak igazán szellemi birományává váljék. Az „igazán“ szó által azon sajátságot szeretnők kifejezni, mely a szellemet mindenkép átható és a szellemtől is mindenkép áthatott birományt a csupán külsőleg eltulajdonított birtoktól állandóan megkülönbözteti. Hogy a tanár mindazt elkövesse, a mi nélkül a választott mű szellemi birományává nem válhatnék: minden más előtt az elkövetést irányosító álláspontokkal ismerkedjék meg. A műtárgyalásnál kiválólag érvényesítendő és így a többi alárendeltségben tartó, az aesthetikai álláspont; mert épen ettől függ a mű, mint aesthetikai egész, becsének közelebbi meghatározhatása. Alárendelt álláspontok: a philologiai, logikai, pszichologiai, teleologiai és criticalai; melyek közül az első a mű nyelvezetére, a második a benne megérzékített gondolatok szerkezetére, a harmadik a mű alkotását végrehajtó szellemi tehetségek sajátságos fejlettségére, a negyedik a mű külső és belső czélirányosságára, az ötödik a mű valamennyi oldalának becsére iránylik. Ha a tanár az iménti álláspontokról alakított kérdések segédelmével a művet voltaképen áthatotta és így fölkészülvén ugyanazon, de a czélozások tekinteléből már így már meg amúgy módosított, kérdésekkel a feleletadásra buzdított növendékek előtt is áthathatóvá tette: lehetetlen, hogy azokban, a fogékonyságnak irányosító tökélyesítése mellett, a nevelés főczéljára nézve annyira szükséges öncselekvőséget is foganatosan meg ne indítsa. Ha pedig ez igazán meg lön indítva, megindított a fokenkénti öntökélyesítés iránti buzgalom és azon tisztán szellemi gyönyör utáni törekvés is, mely egyedül az igaz ismeretekkel párosított tökélyek birtokosának osztályrésze. És van-e tanár, ki növendékeinek az ilyen mű osztályrészt nem ohajtaná?

19. Ha nincs, érdekében áll mindeniknek, hogy az ifjakban megindított, fokenként fejlesztett és mind hatályosságra mind terjedtségre nézve kívántan öregbített öncselekvőség itészeli fölkészültséggel is diszeskedjék. Megvetetheti alapját és a megvetelt alapra építetteket leginkább tökélyesítheti a tanár az által, ha γ) maga is critice jár el hivatásában. Valahányszor tehát a tárgyalás alá került tanrész vagy tanegész minden iránybani elemzése meg lön már haladva, úgy intézendő a becslelés, hogy az ifjak önállólag is megújíthassák azon működést, melylyel a tanár a már meghaladottaknak elméjökbeni megszilárdíthatását előkészítette. Mert sohasem feledendő

a tanodában . miszerint a szellem bárhol és bár mikor érvényesíthető birományának valódi megszilárdultsága nem lehet egyedül a tanár műve. Nagy része van abban a tanítvány önálló működésének is.

20. Az előkészítés ilyképen történhetik. Miután a tanulmány oly részekből álló egész , melyeknek mindenikében más álláspontról tárgyalatik az alap gondolat ; továbbá miután a tárgyalás mindenik részben több fokon keresztül megy végbe : akármily részt vagy fokot fogtak már föl és értettek már át a növendékek , azon legyen a tanár , hogy az annak rende szerint meg is ítéltessék . Minek megvalósíthatása végett viszonyítsa a megítélendő mozzanatot először önmagára , azután az előbbiekre , végre a még meghaladandókra. Az önmagára viszonyított mozzanatok egyetlenny pontja se kerüljön ilyenkor elő , melynek becse föl nincs mutatva. Különösen az őt bélyegző sajátyszerűsége fölül napfényre hozandók a pozitív és negatív oldalak. A pozitív oldalon főleg amaz elemre fordíttassék a figyelem , mely által az előbbi mozzanatok hiányai ki levének egészítve ; a negatív oldalon pedig magának a szemügyre vett mozzanatok azon hiányára , mely a még meghaladandók által fog kiegészített. Azt , hogy az így folytatott bánásmódot csak a tanulmánynak elért végszaka fejezheti be , nem is kell említenünk.

21. Ámde mivel a már megítélt tanulmány is csak viszonylagos tanegész , méltán követeltetik , hogy ő is hasonló tárgyalás alá kerüljön. Mint tag a tudományok egészletében némelyeket ő egészítend ki , mások meg őt egészítendik ki. Akár ezen akár amaz eset hozassék szóba , az elérendő cél igényli , hogy a tanulmányok között előforduló viszonyok minél több oldalról föl legyenek világosítva. Mert csak így emelhetni föl lassanként a növendékeket azon egyetemes állásponthoz , melyről aztán a tantárgyaknak belsőleg megalapított egészletbeli összeolvadását ők is épen úgy fölfoghatják : a hogyan azt előbb már maga a tanár fölfogta. Ha ez igazán végre jön hajtva , megnyitott a pályatér , melynek határain belül a szellemi tehetségek minden iránybani megmozgása , különféle kérdések és föladatak általi élesítése , gyorsítása és gyakorlása folytán oly fokokként fejlődő , öregbülő és tökélyesülő készségekkel láttathatik el az ifjúság , melyek aztán az élet sokszerű viszonyai között nyilvános tanúságot tehetnek a tanintézet gyakorlati becséről.

22. Világos ezek után , miszerint a mostani tanrendszerről hallott ítéletek már csak azért sem lehetnek igazságosak , mert egyoldalúak. Az követeltetik tőle , a minek megvalósításában ő csak egyik tényező. Kell ugyan bizonyos tulajdonokkal bírnia . hogy sikeresen tényezkedhessék ; ez azonban még a fogathoz nem elég , hacsak belé a tanár lelket nem önt. Fődolog részéről , hogy belső szerkezeténél fogva igényeljen már oly kezelésmódot , mely által a hivatásos tanár úgy mozdíthassa elő növendékeiben a nevelés főcélját , a hogyan azt az emberi nem haladásának jelen állása szükségli. Nincs alap nélkül az universalista ítélete , midőn a mostani tanrendszert oly szerkezetűnek tartja ; azonban a gyakorlati becs meghatározásakor sem a növendékekről sem a tanárról nem kellett volna megfelekednie. Az individualista sem vitat okatlanságot , midőn azt vitatja , hogy e tanrendszer , elvontan véve , nem képes az egyéniség természetű kialakítására ; de ilyesmivel , mint olyan , nem is tartozik , mert ez nem őt , hanem a kezelő tanárt illeti. Azt , hogy ebben a tanárt a mostani tanrendszer belső szerkezete valamiképen gátolná , soha sem fogja az individualista bebizonyítani. És így ha valahol , a tanrendszer gyakorlati becsének meghatározásakor tartozunk azon föltételekre folyvást ügyelni : melyeknek célirányos számbavétele nélkül a legjobb szándék mellett sem hozhatunk igazságos ítéletet.

Horváth Cyrill.

Ein Beweis für die Nothwendigkeit einer Offenbarungsmoral.

In einem Zeitalter, wo die philosophische Moral von nicht Wenigen der christlichen für ebenbürtig gehalten wird, scheint es uns zeitgemäss, die Nothwendigkeit einer göttlich geoffenbarten Moral darzuthun. Und da von und in der philosophischen Moral selbst gewisse Momente und Thatsachen zur Begründung dieser Nothwendigkeit aufgefunden werden können, so gründen wir unsern Beweis auf einen dieser Momente und stellen folgenden Hauptsatz auf:

Die philosophische Moral genügt nicht zum vollen ethischen Selbstverständnis.

Wie so?

Weil die Vernunftmoral viele Erscheinungen im ethischen Leben nicht zu enträthseln vermag.

Unter diese Erscheinungen zählen wir vor Allem:

Die Verdunklung der Idee des Guten.

Und bei dieser Erscheinung wollen wir für jetzt stehen bleiben.

Die Geschichte der Menschheit lehrt, dass die Idee des Guten oft auf verschiedene Art unrichtig aufgefasst und dargestellt wurde. Dafür sprechen die mannigfachen Religionssysteme der heidnischen Völker sowohl im Alterthum als in neuerer Zeit.

Platon selbst spricht aus, wie wenig deutlich und richtig die Idee des Guten im Alterthum erkannt wurde, indem er in seiner Staatsverfassung sagt: „Was das Gute eigentlich ist, ist nicht so klar. Jede Seele sucht es und will Alles um desselben willen thun, sie ahnet jedoch nur und begreift nicht recht, was es sei“¹⁾. Das Heidenthum verwechselte den Begriff des Guten gewöhnlich mit dem des Nützlichen oder physisch Reinen, so wie das sittlich Böse mit dem Schädlichen oder physisch Unreinen oder Hässlichen. Man darf hier nur erinnern an die vielen Lustrationen der Heiden, besonders der Indier, wodurch der physisch rein Gewordene auch sittlich gereinigt zu sein meinte. Bei den Persern wurde man schon unrein, sündhaft und strafbar, wenn man an einem Wege vorbeiging, wo ein todter Mensch oder Hund getragen wurde, oder wenn man unreine, von Ahriman herrührende Thiere berührte. Aehnliches treffen wir bei den Japanern. Nach ihren Religionsvorschriften gilt als verunreinigt, wer Fleisch oder Blut geniesst, ein Thier tödtet, einer Hinrichtung beiwohnt, bei einem Sterbenden gegenwärtig ist oder in ein Haus tritt, worin sich eine Leiche befindet; auch darf derjenige, der an einer Mä baut und sich dabei bis aufs Blut beschädigt, als ein mit Unglück behafteter Unreiner nie mehr an einem heiligen Gebäude arbeiten. Vor solchen Unreinen hütet man sich sorgfältig, da ihre Nähe Unglück bringt. Wer Willens ist, eine Wallfahrt nach Isje, dem Geburts- und Sterbeort Tensiodai's, des ersten Menschen, zu unternehmen, hängt vor seine Thür einen Strick, zwischen welchen ein Stück weisses Papier geflochten ist, um jeden Unreinen zu entfernen, denn es würde ihm nicht nur ein grosses Unglück auf dem Wege begegnen, wenn ein solcher seinem Hause sich näherte, sondern es würden dadurch auch die guten Wirkungen seiner Pilgerschaft vereitelt. Eben dieses Zeichen hängt man auch an den Eingang der Alleen, die zum Tempel führen²⁾. Aehnliche

¹⁾ Rep VI. 130.

²⁾ Kämpfer. Geschichte u. Beschreibung des japanischen Reichs. Frankf. u. Leipz. 1783. Kritische u. philosophische Bemerkungen über Japan u. die Japaner. Breslau. 1783.

Anordnungen bezüglich der Verunreinigungen und Reinigungen begegnen uns zwar auch im Mosaismus, doch ist der Unterschied zwischen beiden ein wesentlicher; da die des alten Bundes als von Gott geoffenbart immer einen erhabenen Sinn in sich schliessen, während jene des Heidenthums nichts als abergläubische Gebräuche blieben. Dem, der dieser äusseren Ceremonien wegen zwischen dem alten Gesetze und dem Heidenthume Aehnlichkeit finden wollte, antworten wir mit Friedrich von Schlegel. Indem er die satirischen Anspielungen derjenigen, die wegen einiger Einrichtungen des Buddhismus zwischen diesem und dem Christenthume eine Übereinstimmung entdeckt zu haben sich rühmten, schlagend zurückwies, sagte er nämlich: „Die Aehnlichkeit, die hier gefunden wird, ist keine wahre, sondern sie ist wie jene fratzenhafte Aehnlichkeit des Affen mit dem Menschen, welche auch schon Manche in der Naturgeschichte des letzteren sehr in die Irre geleitet hat; da der Affe mit dem Menschen gar keine wahre Verwandtschaft und innere Sympathie der organischen Beschaffenheit hat, sondern ihm nur so gleicht, wie etwa die boshafte Parodie, mit der irgend ein böser Geist dieses als das Meisterstück der Schöpfung hingestellte Ebenbild Gottes hätte verspotten wollen. — — — — Man könnte es als einen allgemeinen Grundsatz der Beurtheilung aufstellen, dass je scheinbar ähnlicher eine grundfalsche Religion der wahren ist bei einer innerlich ganz verschiedenen geistigen Tendenz und sittlichen Richtung, sie desto verwerflicher ist, und desto feindlicher der Wahrheit gegenüber steht“¹⁾.

Ferner lässt sich auf die Verdunklung der Idee des Guten bei den Heiden von der Verkennung ihrer Pflichten schliessen.

Wir finden, dass die Heiden von der Gottheit einen äusserst irrigen Begriff hatten. Nachdem nämlich der Mensch von Gott abgefallen war, verirrte er sich bis dahin, dass er anstatt Gottes die Natur verherrlichte und anstatt des Schöpfers das Geschöpf anbetete²⁾. Man erblickte die Gottheit bald im Stein, bald in der Pflanze, bald im Klotz, bald im Thiere³⁾, bald im Gestirn, bald im Menschen, bald in der sinnlichen Schönheit, bald in der Abstrachtheit des Staates. Bei dieser Verwechslung Gottes mit den Gebilden der Natur und Kunst gieng natürlicher Weise die Einheit Gottes selbst bei denjenigen Völkern verloren, die in sonstiger Hinsicht die Glanzpunkte der Geschichte bilden. Varro setzt die Anzahl der Götter bei den Römern auf 30,000. Mehrere derselben standen bei ihren Anbetern im Rufe nicht alltäglicher Lasterhaftigkeit, als Mörder, Ehebrecher, Meineidige, Diebe u. s. w.⁴⁾ So wird unter andern Zeus nicht nur von Homer in seiner Odyssee, sondern auch von Hesiod in seiner Theogonie mit Hinterlist, Trug, Lüge, Meineid, Mordlust, Grausamkeit, Rachsucht, unedlem Scherze und Ehebruch geschildert. Mit Recht lässt Euripides Io in einer gleichnamigen Tragoedie also reden: „Wie sollte ich dich nicht tadeln, Apollo, dass du ein armes Mädchen verlässest, nachdem du es verführt, und dem Tode ein Kind überlieferst, dessen Vater du bist! O, wie unwürdig ist diess deiner! Wenn du das Recht zu befehlen hast, so befehl der Tugend gemäss. Die Götter bestrafen die Sterblichen verkehrten Herzens; ist es ge-

¹⁾ Philosophie der Geschichte. Wien. 1846. B. I. S. 98.

²⁾ Röm. 1, 23.

³⁾ Von den Aegyptern, einem der aufgeklärtesten Völker des Alterthums, schreibt Juvenalis Satira XV:

Quis nescit, Volusi Bithynice, qualia demens
Aegyptus portenta colat? crocodilon adorat
Pars haec; illa pavet saturam serpentibus ibin.
Effigies sacri nitet aurea cercopitheci,
Dimidio magicæ resonant ubi Memnone chordae,
Atque vetus Thebe centum iacet obruta portis.
Illic caeruleos, hic piscem fluminis, illic
Oppida tota canem venerantur, nemo Dianam.
Porrum et cepe nefas violare, et frangere morsu.
O sanctas gentes, quibus haec nascuntur in hortis
Numina! Lanatis animalibus abstinet omnis
Mensa; nefas ibi foetum iugulare capellae.

⁴⁾ Auch einsichtsvollere Männer hegten keinen würdigeren Begriff von Gott. Nachdem Cicero die Urtheile der Weltweisen über das Wesen der Götter lib. I. de nat. deor. aufgezählt, fährt er c. 16. folgendermassen fort: „Und hiemit habe ich denn nicht sowohl Urtheile von Philosophen als Träume von Fieberkranken dargestellt. Und wirklich sind die Einfälle nicht viel widersinniger, welche die Dichter vorbrachten und die durch das Einschmeichelnde der Poesie schädlich geworden sind; indem Jene die Götter als vom Zorn entflammt und vor wollüstiger Begierde rasend schilderten, und uns ihre Kriege, Kämpfe und Wunden zu sehen gaben; überdiess ihre Feindschaften, Misverständnisse, Uneinigkeiten, ihr Entstehen, ihren Untergang, ihre Klagen, ihr Wehgeschrei, ihre ausschweifenden und unmässigen Lüste, Ehebrüche, Fesselungen, Begattungen mit Menschen, und die sterblichen Kinder Unsterblicher. Und bei den Verkehrtheiten der Dichter erinere ich auch noch an die Phantastereien der Magier und an die vernunftwidrigen Vorstellungen der Aegyptier über denselben Gegenstand; endlich auch an den Wahn des gemeinen Haufens, der sich in der grössten Inconsequenz und gänzlichem Verkennen der Wahrheit herumdreht.“

Es ist unbegreiflich, bemerkt Arnobius, wie man wegen eines Schmahwortes (natürlich von Seiten der Christen) gegen einen solchen schmachbelasteten Gott jemand die ganze Schärfe des Gesetzes fahlen, und doch auf der andern Seite die Schändlichkeiten der Götter öffentlich absingen oder durch Schauspieler auf der Bühne dem Volke zum Besten geben lassen kann. Disputatio- num adversus gentes. Lib. IV.

recht, dass ihr, die ihr die Gesetze machtet, welche uns regieren, die Übertreter dieser Gesetze seid? Dürften die Menschen von euch, Neptun, Jupiter, und von dir, Apollo, eines Tages Rechenschaft verlangen für euere gewaltsamen Entführungen und schuldvollen Liebesverhältnisse: ihr müsstet eure Tempel ausplündern, um die Busse für euere Missethaten zu bezahlen! Wenn unwürdige Leidenschaften euch, Götter, hinreissen, ist es da zu verwundern, dass die Sterblichen ihnen unterliegen? Und ahnen wir euere Laster nach, so fällt die Schuld nicht uns, sondern denen zur Last, deren Beispiel wir folgen.“ Aehnliche Begriffe hegten auch andere Völker von der Gottheit. Wir erinnern nur an die Chaldäer, deren Baal sich den rohesten sinnlichen Ausschweifungen hingab, während ihre Astarte bloss von dem Preise der Unkeuschheit lebte, welchen ihr junge Männer darbrachten, wie an die Schwarzen auf der Goldküste Africa's, die sich die Gottheit als Inbegriff aller Bosheit vorstellen, indem sie nur daran Vergnügen finde, die Menschheit auf mancherlei Art zu quälen ¹⁾).

Mit der Idee der Heiligkeit Gottes fehlte den Heiden auch die Vorstellung von seiner Allmacht. Mit unabweichlicher Nothwendigkeit unterliegen mit den Menschen auch die Götter dem Schicksale als einer unwiderstehlichen Macht; und es gilt nur als Ausnahme, wenn der Oberste der Götter in den Gang des Schicksals wirksam eingreift ²⁾. Ein zur Zeit des Croesus gegebenes Orakel von Delphi spricht aus, dass dem Schicksal nicht einmal die Götter entgehen können ³⁾. Ja selbst durch menschliche List und Gewalt glaubte man sie besiegen und ihrer Freiheit berauben zu können. Der bei Homer ⁴⁾ im trojanischen Kriege von Diomedes verwundete Mars gibt seinen Schmerz mit einem so heftigen Geschrei kund, dass es dem Gebrüll von zehntausend Kriegern gleicht. Als die Phoenicier von Alexander d. Gr. in Neu-Tyrus belagert wurden, und befürchteten, dass Apollo zum Feinde übergehe, schmiedeten sie ihn mit goldenen Ketten an den Altar des Hercules an ⁵⁾. Zu Alt-Tyrus sehen wir die Bildsäule des Hercules mit Ketten gefesselt, damit nicht etwa der Feind den Gott aus der Stadt herauslocke ⁶⁾, und in Sparta die des Mars, um nicht entfliehen zu können ⁷⁾. Selbst die Athener glaubten, dass die Siegesgöttin nur dann bei ihnen bleiben würde, wenn man sie ohne Flügel liesse. Der Norden Deutschlands hatte so armselige Götter, dass sie bald von Riesen besiegt, bald vom Wolf Fenris beängstigt wurden und bei ihrem Feinde Loki eine Zuflucht suchen mussten. Nicht einmal das Alter verschonte sie, ja sie würden sogar gestorben sein, hätten sie nicht die Aepfel der Iduna besessen, und man meinte, sie müssten mit dem Weltall untergehen, falls ihnen diese einmal ausgehen würden; auch sollten nach einer Weissagung die alten Mächte des Abgrundes einst wider sie aufbrechen, um sie zu vernichten ⁸⁾. Die Schwarzen an der Goldküste von Africa versprechen sich von ihren Fetischen bald Hilfe, bald wickeln sie selbe in Zeug ein, damit sie nichts ausschwaizen; ja sie erdreisten sich sogar im Falle ihr Gebet von den Fetischen nicht erhört wird, selbe abzustrafen oder gar zu zerbrechen. Eine ähnliche Sitte herrscht bei den Chinesen, die den Gott, der ihre Bitte nicht erhört, geisseln, seine Statuen zerbrechen, ihm seine Altäre nehmen und ihn vor menschlichen Richtersthühlen anklagen, wo er auch nicht selten verdammt und seines göttlichen Ansehens beraubt wird ⁹⁾. Tragen die Götzen der Ostiaken für das Glück ihrer Verehrer nicht genug Sorge, so werden sie von denselben ausgezogen, von ihrer Stelle heruntergestürzt, mishandelt, manchmal sogar ins Wasser oder Feuer geworfen, und ihre Stelle wird mit neu Verfertigten besetzt. Dem glich das Verfahren der Aegypter mit ihrem Nationalgott Typhon, so oft in ihrem Lande Seuchen entstanden ¹⁰⁾.

Auf dieser Miskennung des göttlichen Wesens beruht die Miskennung der wahren Gottesverehrung bei den Heiden. Sie glaubten durch Menschenopfer, Unkeuschheit, Trunkenheit und dergleichen ausschweifende Handlungen ihren Göttern zu gefallen.

In dem grössten Theil der heidnischen Welt sah man Menschenblut auf Altären fliessen, entweder um die Götter zu ehren oder ihren Zorn zu versöhnen. In den ältesten Zeiten vor Amasis scheint auch Aegypten hievon nicht ausgenommen gewesen zu sein ¹¹⁾; allein zu Mosis Zeiten war davon keine Spur mehr zu finden. Desto bekannter waren damals, ja noch achthundert Jahre nach dem Tode Mosis, von diesen das Gefühl aufs tiefste empörenden Opfern die Phoenicier, Chaldäer, Babylonier und Moabiter,

¹⁾ Movers. Untersuchungen über die Religion und Gottheiten. Bonn. 1841.

²⁾ Odyss. III. 236 fg. Ilias. XII. 402.

³⁾ Herodot. I. 91.

⁴⁾ Ilias V. 859.

⁵⁾ Diodorus Sicul. lib. 17. Plutarch. in vita Alexandri.

⁶⁾ Curtius IV. 3. Diodorus Sicul. lib. 17. Plutarch. in vita Alexandri.

⁷⁾ Pausanias in Lacon. XV.

⁸⁾ Hochmeister. Nordische Mythologie. Hannover. 1832. J. Grimm. Deutsche Mythologie. Göttingen. 1835.

⁹⁾ Neuere Geschichte der Chinesen, Japaner, u. s. w. Berlin. 1757.

¹⁰⁾ Plutarch. de Iside.

¹¹⁾ Porphyr sagt auf das Zeugnis des Manetho bei Eusebius: Similem quoque hominum immolatorum consuetudinem apud Heliopolim Aegypti Amasis sustulit, Manetho teste in eo, quem de priscis moribus ac pietate scripsit. Porphyr. apud Eusebium de praeparat. Evang. IV. 16.

die dem Baal Kinder, unter diesen vorzugsweise Knaben, und besonders in Zeiten öffentlicher Unglücksfälle und dringender allgemeiner Noth die vornehmsten, ja selbst die der Könige zum Opfer brachten. So erzählt das 4. Buch der Könige (cap. 3.) von Mesa, einem König der Moabiter, den die vereinigten drei Könige von Israel, Juda und Edom in seine letzte Stadt zurückgedrängt hatten, dass er seinen erstgeborenen Sohn, der ihm einst auf dem Throne folgen sollte, als Brandopfer auf der Mauer opferte, um seine Gottheit zu versöhnen. Entsetzt ob dem Greuel ziehen die drei Könige ab. Die Griechen erzählen vielfach Aehnliches von den Carthagern; so schon Sophocles in einem Fragment, das Hesychius aufbewahrt hat, ferner der Verfasser des für Platonisch ausgegebenen Gesprächs Minos. Diodor von Sicilien, dessen Erzählung durch den von Lactantius angeführten Pescennius Niger bestätigt wird, berichtet von den Carthagern, dass sie die durch den König Agathocles von Syracus erlittene Niederlage für eine Strafe hielten, die ihnen Melkarth auferlegt, weil sie seit einiger Zeit hinsichtlich der seinem Tempel zu Tyrus gesandten Spenden sich wenig grossmüthig bezeigt hatten. Nun schickten sie eine Fülle von Geschenken, wozu sie selbst die Tempel ihrer goldenen Altäre beraubten; da sie aber trotz dem den Gott noch für erzürnt hielten, weil sie von der hergebrachten Sitte abweichend, statt der Kinder aus angesehenen Familien eigens zu diesem Zwecke heimlich gekaufte und auferzogene Knaben geopfert hatten, brachten sie ihm zweihundert Kinder aus den vornehmsten Familien und dreihundert Männer dar, die wegen verschiedener Vergehen verfolgt sich freiwillig zum Opfer erboten ¹⁾. Justinus erzählt einen gleichen Fall bei Gelegenheit einer Pest ²⁾. Einer Stelle aus der Lobrede des Eusebius auf Constantin d. Gr. zufolge pflegten die Carthager sogar jährlich die liebsten von ihren eigenen Kindern dem Kronos zu opfern ³⁾. Und überall, wohin die Carthager ihre Waffen und ihren Handel trugen, verpflanzten sie auch diesen grauenvollen Ritus. Selbst das auserwählte Volk ergriff, nachdem es den wahren Gott verlassen, dieser grausame Irrthum, indem es im Thal Hinon dem Baal Höhen baute, um ihm seine Kinder zum Brandopfer zu verbrennen ⁴⁾. Als Tyrus von Alexander d. Gr. belagert werden sollte, that man den Vorschlag, ein freigeborner Jüngling solle dem Saturnus geopfert werden, und dieser Vorschlag würde gewiss durchgedrungen sein, hätten die Rathsherren sich nicht widersetzt ⁵⁾. Auch bei den Persern gehörten Menschenopfer zum Gottesdienste. Herodot erzählt ⁶⁾, dass die Magier, als sie auf einem Feldzuge des Xerxes in eine Gegend kamen, welche Neun-Wege hiess, daselbst ebenso viel Knaben und Mädchen von den Leuten des Landes lebendig begraben haben. Sogar Griechenland war nicht frei von diesem entsetzlichen Wahne, nicht allein zur Zeit, als Achilles nach Homer ⁷⁾ die Seele seines Freundes Patroclus mit zwölf edlen troischen Jünglingen sühnte, wie zur Zeit der Argonauten und als Agamemnon und Aristodemos ihre eigenen Töchter opferten; sondern noch viel später, als am sechsten Tage des Monats Thargelion die Athener für die Gesundheit des Volks einen Mann und ein Weib opferten ⁸⁾, und Themistocles zwei Knaben schlachtete, um sich die Götter in der Schlacht bei Salamis geneigt zu machen. Bei den Rhodiern opferte man immer am 6. Juli dem Saturnus, zu Chios und Tenedos dem Bachus, zu Lacedaemon dem Mars einen Menschen ⁹⁾. Ebenso hatten auch die Römer nach dem Zeugnisse des Macrobius auf einen Ausspruch Apollo's der Göttin Mania, der Mutter der Laren, Knaben zum Opfer gebracht ¹⁰⁾, und als während der Belagerung von Agrigent die Pest heftig wüthete, wurden viele Menschen ins Meer geworfen, um Neptun zu besänftigen ¹¹⁾. Von den Galliern sagt Caesar in seinen Denkwürdigkeiten der gallischen Kriege ¹²⁾: „Das gallische Volk ist durchweg dem Aberglauben sehr ergeben. Wer deshalb an einer sehr bedeutenden Krankheit leidet, wer sich im Kriege und andern Gefahren befindet, opfert statt der Thiere Menschen oder gelobet Menschenopfer, zu deren Darbringung sie sich der Druiden als Vermittler bedienen. Man hat nämlich die abergläubische Meinung, dass für ein Menschenleben nur wieder ein Menschenleben gegeben werden müsse; anders lasse sich die Hoheit der unsterblichen Götter nicht besänftigen

¹⁾ Diodor. Sicul. XX, 14. Lactantius, Institut. I. 21.

²⁾ Er fügt die bedeutungsvollen Worte bei: Quippe homines ut victimas immolabant et impuberes (quae aetas etiam hostium misericordiam provocat) aris admovebant, pacem Deorum sanguine eorum exposcentes, pro quorum vita Dii rogari maxime solent. Justinus e Trogo Pomp. XVIII. 6. Bekannt ist der Vers des Ennius:

Et Poeni soliti suos sacrificare puellos. Ap. Non. Marcell. 2, 688.

³⁾ Euseb. orat. de laudat. Constantini M.

⁴⁾ Jerem. 7, 31. 19, 5. 32, 35. Vgl. IV. König 17, 16—17. 23, 4.

⁵⁾ Curtius. Lib. IV. c. 3. §. 23.

⁶⁾ Lib. VII. 113.

⁷⁾ Ilias XXI. 27. XXIII. 175.

⁸⁾ Diess Opfer hiess Καταφόν, Reinigung. Vgl. V. J. Tzetze, Chil. V, 23. VIII, 239. Meursius, Lect. lib. IV, 22. Graecia feriat. Lib. IV. in Thargeliis.

⁹⁾ Apud Rhodios primo quidem ad diem Julii sextum homines Saturno immolabant; in insulis Chio ac Tenedo discerptum hominem Bacho Omadio, ut refert Euelpis Carystius, itemque Lacedaemoniae alium, Apollulo teste, Marti immolare consueverant. ect. Porphy. de Abstinent. lib. II.

¹⁰⁾ Macrobi. Saturn. I. 7.

¹¹⁾ Diodor. Sicul. XIII. 87.

¹²⁾ VI, 16. Vgl. Strabo VI.

Auch von Seite des Staates hat man diesen Opfergebrauch. Einige Stämme haben grosse Götzenbilder aus Weidengeflecht, deren Glieder sie mit lebenden Menschen anfüllen; diese werden dann von unten nach oben angezündet und so die Unglücklichen dem Feuertode geweiht. Besonders angenehm, glaubt man, sei den unsterblichen Göttern die Opferung von solchen Menschen, die sich einen Diebstal, Strassenraub oder sonst eine Beschädigung zu Schulden kommen liessen; hat man aber eben nicht solche Verbrecher, so schreitet man selbst zum Hinmorden von Unschuldigen.“ In den angeführten deutschen Mythologien lesen wir, dass auch die Germanen auf der Insel Rügen jährlich zur Frühlingszeit Hertha, der Erde, zum Opfer einen Jüngling und eine Jungfrau in den von dieser Göttin genannten See versenkten. Ausserdem wurden bei ihnen jährlich an den im Herbst, Sommer und Winter gefeierten Festen Verurtheilte und Gefangene gaschlachtet. Noch ein grösseres Fest fand alle neun Jahre in Scandinavien statt, wo man nebst vielen andern Opfern auch neunundneunzig Menschen darbrachte. Die Aufopferung der Kriegsgefangenen war, wie bei fast allen alten Völkern, auch bei den Germanen üblich¹⁾; sie opferten diese Unglücklichen zuweilen gleich nach beendigter Schlacht. Tacitus erzählt, dass sie nach der Niederlage des Varus in den nahe gelegenen Hainen auf barbarischen Altären die Tribunen und Centurionen ersten Rangs geschlachtet haben²⁾. Bei den Sachsen unterdrückte Karl d. Gr. den menschenfeindlichen Cult Odins bis auf wenige Spuren, und verordnete, dass derjenige, welcher Menschen opfern würde, hingerichtet werden solle³⁾. In Norwegen opferte noch Hakon Jarl zu Ende des 10. Jahrhunderts seinen geliebten Sohn im Geiste der Religion Odins, deren Ausrottung seinem Nachfolger, dem für die Verbreitung des Christenthums in diesem Lande mit grossem Eifer wirkenden Olaf Trygvesson zum grossen Theil, Olaf dem Heiligen aber (1019—1033) gänzlich gelang⁴⁾. Die Scythen wählten alle fünf Jahre durchs Loss aus ihrer Mitte ein Schlachtopfer, welches sie gleichsam als Gesandten der Nation an den angebeteten Zamolxis schickten, damit er ihre Bedürfnisse erfahre und ihnen abhelfen möge⁵⁾. Als der Grossfürst Wladimir im Jahre 980 in Russland Alleinherrscher geworden war, brachte er nach seiner Rückkehr aus dem Feldzuge Menschenopfer dar. Nestor, Mönch des Höhlenklosters zu Kiew, der Vater der russischen Geschichte, erzählt, dass das Loss einen jungen Christen traf, der, von Geburt ein Waräger, aus Constantinopel nach Kiew gekommen war. Diess scheint unter den Russen das letzte Menschenopfer gewesen zu sein, da Wladimir bald darauf fürs Christenthum gewonnen wurde. Auch die Geschichte des Heidenthums in neuerer Zeit liefert ähnliche Daten. Wir erinnern bloss an Mexico und Peru und an die Insel Formosa. Von den Mexicanern und Peruanern ist es bekannt, dass sie noch im 16. Jahrhundert oft an Einem Tage fünf bis zwanzig tausend Menschen auf die grausamste Art ihren Göttern opferten. Schauer ergreift den Menschen, wenn er an jene Tempel in den Ländern dieser Völker denkt, die ganz mit Hirnschädeln aufgeopferter Menschen ausgelegt waren. Auf der Insel Formosa wurden noch zu Anfang des 18. Jahrhunderts viele tausend Kinder geopfert⁶⁾.

Die Heiden erkannten wenig die moralische Würde des Geistes und die Erhabenheit desselben über die Natur. Es darf uns daher nicht Wunder nehmen, dass sie sich an die sinnlichen Freuden masslos hingaben und die sittliche Leitung der Naturtriebe verabsäumten, da sie zur Unsittlichkeit durch den Cult der Götter selber verleitet wurden.

Man erinnere sich hier nur an die feierlichen Umzüge der Babylonier mit den obscoenen Symbolen des Phallus und Cteis, so wie an die unsittliche Verehrung der Göttin Mylitta⁷⁾, so werden uns die ausschweifenden Gebräuche dieses Volkes und die Unverschämtheit der Frauen und Töchter selbst der Angesehensten desselben, (die Curtius⁸⁾) mit so lebendigen Farben schildert, weniger auffallen. Die Astarte der Phoenicier, die grossen Götter der Syrer zu Hierapolis, die Anaëtis der Armenier, die auch bei den Persern, Bactrern und Damascern⁹⁾ verehrt wurde, hatten Buhldirnen zu Priesterinnen und verlangten den Preis der Keuschheit. Ebenso wurden in Griechenland, Rom, Cypern, Corinth, Sicilien, Aethiopien und Aegypten zu Ehren der Isis, Flora, Cybele, Ve-

¹⁾ Tacit. Annal XIII, 57.

²⁾ Annal. I, 61.

³⁾ Capitulatio de partibus Saxoniae, tit. IX. De his, qui homines daemonibus immolant. Bei Baluze, Tom. I. p. 251. 252.

⁴⁾ Fr. Münter, Bischof von Seeland. Geschichte der Einführung des Christenthums in Dänemark und Norwegen. Leipzig 1823. S. 402. ff.

⁵⁾ Herodot. IV. 94.

⁶⁾ Siehe J. Baumgarten, Allg. Geschichte der Länder und Völker von America. Halle. 1752. und J. G. Lindemann, Geschichte der Meinungen älterer und neuerer Völker u. s. w. Stendal. 1792. Beide Werke sind nach guten Quellen bearbeitet und liefern ähnliche Daten in grosser Menge. Nur können wir nicht umhin, zu erwähnen, dass letzterer, der sonst überall ein gründliches Quellenstudium verräth, doch da, wo er gegen den Katholicismus zu Felde zieht, es für überflüssig findet, sich auf Quellen zu berufen, und eben dadurch klar an den Tag legt, dass es ihm für diese seine lächerlichen Behauptungen gegen den Katholicismus an Beweisen fehlt.

⁷⁾ Herodot. I. 36. 199. Vgl. Selden de diis Syriis.

⁸⁾ V, 1.

⁹⁾ Beros. Fragment. edid. Richter p. 70.

nus, des Adonis, Bacchus, Mutinus Riten voll unverschleierter Unzucht gefeiert. Üppige Darstellungen zierten die Tempel Aegyptens, wie die von Pompeii und Herculaneum. Bei den ernstesten Anlässen gaben sich in Griechenland der Venus Freudenmädchen preis und schrieben ihrer Vermittlung das Heil des Staates zu ¹⁾. Als die hochherzige Vaterlandsliebe Xerxes besiegt hatte, widmete man dieser Göttin ein Gemälde, welches die Anbetung und die Umzüge dieser unglücklichen Mädchen darstellte und die von Simonides verfertigte Inschrift trug: Sie flehten zur Göttin Venus, welche aus Liebe zu ihnen Griechenland errettete.“ Die Schamlosigkeit ward während der Herrschaft des Heidenthums bei den Göttern angebetet und bei den Menschen gerühmt, so dass, um nur ein Beispiel anzuführen, alljährlich zu Megara auf dem Grabe eines wegen schändlicher Wollüste berühmten Diocles Knaben in ähnlichen Scheusslichkeiten mit einander wetteiferten um einen den Sieger in diesem Spiel gewährten Preis ²⁾. In Rom machte man kein Geheimniss aus den widernatürlichsten Verirrungen des Geschlechts-genusses. Auf diesen Zustand passt das grausenhafte Gemälde, welches der Weltapostel von der Heidenwelt im Römer-Brief 1,21—32 entwirft, wozu wahrheitsliebende römische Schriftsteller beachtenswerthe Commentare liefern ³⁾.

Doch auch andere Laster rechtfertigte ihre Religion. So empfiehlt Platon, die Trunkenheit zu fliehen, wenn anders man sich nicht zu Ehren des Bacchus berausche ⁴⁾. Es ist bekannt, wie Griechen und Römer bei ihren Bacchanalien durch ihre Festumzüge oft alle Ehrbarkeit verletzten, da die Götter selber ihnen mit ihrem Beispiel vorangingen. Wie sehr die Römer der Trunkenheit, dem Frasse und der Völlerei ergeben waren, bezeugen zur Genüge ihre Nachtmale, ein Hauptheil aller Vergnügungen bei diesem Volke ⁵⁾.

Rachsucht, Lüge und schmachvolle Gewissenlosigkeit waren im Heidenthum etwas gewöhnliches. So äussert sich Rhode ⁶⁾ über das Gesetzbuch des Manu: „Da gibt es kein Mittel der List, der Verstellung und des Betrugs, der Bestechung und Verführung, das hier nicht allein erlaubt, sondern unter göttlicher Auctorität als sehr verdienstvoll vorgestellt wird. Überall wird der Grundsatz aufgestellt: Der Zweck heiligt jedes Mittel. Selbst mit Eiden erlaubt das Gesetz zu spielen.“ Auch der Grieche Polybius sah sich gezwungen, das für sein Nationalgefühl so peinliche Geständnis abzulegen: „Wenn auch ein Grieche zehn obrigkeitlich beglaubigte Handschriften mit ebenso vielen Siegeln und doppelt so vielen Zeugen ausstelle, so dürfte man ihm dennoch kein Talent Goldes anvertrauen, während römische Beamten die grössten Summen, eingedenk ihres Eides, mit Gewissenhaftigkeit verwalten ⁷⁾.“ Übrigens schwanden auch in Rom bald darauf die Bürgertugenden und jegliche Ungerechtigkeit trat an ihre Stelle ⁸⁾. Was aber die Rache betrifft, so war dieselbe im Heidenthum edlen Herzen süß und der Götter Wollust; die Heiden sahen sie als einen Beweis der Seelengrösse und das Verzeihen als Schwäche an.

Ebenso wenig erkannten die alten Heiden eine allen Menschengleichmässige zukommende Würde ihrer Natur an, wie die im Heidenthum allgemein gebilligte und als Recht anerkannte Sklaverei beweist, die sogar ein Aristoteles für naturgemäss erachten konnte, indem er die Sklaven ein lebendiges Eigenthum, vollkommnere Werkzeuge nennt, die vom Bürger so verschieden sind, wie der Körper von der Seele, das Thier vom Menschen ⁹⁾. Einen solchen specifischen Unterschied in der Menschheit nehmen auch die Indier an, wo nach des Bischofs Heber ¹⁰⁾ Zeugnis die Religion durch die Einrichtung der Kasten die Herzen der Eingebornen oft bis zu einem empörenden Grade gegen einander verhärtet. Die Parias sind

¹⁾ Athenaeus. XIII.

²⁾ Theocrit. — Philon bezeugt, dass ähnliche Preise an mehreren Orten vergeben wurden.

³⁾ Omnia sceleribus ac vitiis plena sunt; plus committitur, quam quod possit coercitione sanari. Certatur ingenti quodam certamine; maior quotidie peccandi cupiditas, minor verecundia est. Expulso melioris, aequiorisque respectu, quocunque visum est, libido se impingit. Nec furtiva iam scelera sunt; praeter oculos eunt; adeoque in publicum missa nequitia est, et in omnium pectoribus evaluit, ut innocentia non rara, sed nulla sit. Numquid enim singuli aut pauci rupere legem? undique, velut signo dato, ad fas, nefasque miscendum coorti sunt. Seneca, de ira II, 8.

Und schon Sallustius entwirft aus ungleich bessern Zeiten des römischen Reiches folgende Sittenschilderung: Juventutem luxuria atque avaritia cum superbia invasere: rapere, consumere; sua parvi pendere, aliena cupere; pudorem, pudicitiam, divina atque humana promiscua, nihil pensi atque moderati habere. — Sed libido stupri, ganeae ceterique cultus non minor incesserat: viros pati muliebria, mulieres pudicitiam in patulo habere. Coniur. Catil. c. 12—13. Vgl. Juvenal. Satir. VI.

⁴⁾ Gesetze. VI.

⁵⁾ Siehe hierüber: Ap. Aul. Gellius. XV, 8. Horat. Satyr. III. Martial. X, 30. Sallust. Coni. Catil. c. 13. Senec. cons. ad Helviam c. X. Meursius, de luxu Romanorum.

⁶⁾ Über Alter und Werth einiger morgenländischen Urkunden. 1817.

⁷⁾ Polybii historia VI, 54.

⁸⁾ Zur Ergänzung der Sallustischen Sittenschilderung fügen wir noch den hieher passenden Zug bei: Hi ignavissimi homines, per summum scelus omnia ea sociis adimere, quae fortissimi viri victores hostibus reliquerant: proinde quasi iniuriam facere, id demum esset imperio uti. cap. 12.

⁹⁾ Politicor. lib. I. c. 2—3. Moral. lib. VIII, 2. Vgl. Krug, de Aristotele servitutis defensore. Lips. 1815. Götting, de notionem servitutis ap. Aristot. Jenae. 1821.

¹⁰⁾ Bericht über eine Reise durch die oberen Provinzen von Vorderindien, von Kalkutta bis Bombay in den Jahren 1824. u. 1825.

weniger geachtet als Thiere; überhaupt verschwindet bei ihnen der Wert der Menschenwürde ganz, da die Kasteneintheilung auf den Willen des Brahma (Gottes) sich gründet, indem bei der Schöpfung aus den verschiedenen Gliedmassen des ersten Menschen die edlen und unedlen Kasten hervorgegangen sind. Wir finden daher die Sklaverei, diesen fürchterlichen Krankheitsstoff, ebenso in den Priesterstaaten Indiens, wie im gelehrten Despotismus der Aegypter und nicht weniger unter den Blumen, mit welchen überall die pösiereichen Griechen ihren Weg bestreuten, und in dem weltherrschenden, vergötterten alten Rom. Da der Mensch im Heidenthum nur in seinen irdischen Beziehungen begriffen, als Mensch gar nichts galt, sondern bloss als Staatsbürger einen Wert hatte: so war das Loss der Sklaven ein höchst peinliches, welches in uns nur das lebhafteste Mitgefühl wecken kann. Durch das Staatsgesetz lediglich als eine Sache betrachtet, vom Eigenthumsrechte und der Wohlthat gesetzlichen Schutzes ausgeschlossen, durfte der Sklave von seinem Herrn ge- und misbraucht, verkauft, gekreuzigt, dem Hungertod preisgegeben, kurz ganz willkürlich behandelt werden¹⁾. Und die auf eine so haarsträubende Art Behandelten, deren Schicksal, selbst nach Seneca²⁾ weit unerträglicher war, als das eines Thieres, bildeten den eigentlichen arbeitenden Theil der Bevölkerung aller Länder, ohne den die übrige Bevölkerung gar nicht hätte bestehen können. Um diese schreckliche Wunde der heidnischen Welt genauer kennen zu lernen, machen wir nur noch auf die Anzahl dieser Unglücklichen aufmerksam. Es gab in Attica 350,000 Sklaven und nur 20,000 Bürger; man zählte auch 460,000 Sklaven zu Corinth; 460,000 zu Aegina³⁾ und 300,000 in Arcadien⁴⁾; Rom zählte am Ende der Republik nach dem Zeugnisse des Cicero unter 1,200,000 Einwohnern kaum 2000, welche im Besitze eines Eigenthums gewesen.

Aus der Verkennung der angeborenen Menschenwürde kam ferner der Fremdenhass, der sich nicht selten bis zur ausgesuchtesten Grausamkeit steigerte. Dieser Geist des Hasses, der die ganze heidnische Welt beherrschte, erblickte in jedem Fremden einen Feind; im Feinde eine Beute. In der Sprache des alten Rom ist fremd und feind ein Wort⁵⁾. Diesen Geist drückte der Römer durch das fürchterliche Sprichwort aus: Homo homini ignoto est lupus. In diesem Geiste erzog er sein Kind, das alles ausser seinem Vaterlande Befindliche verachtete und hasste, und Bürger geworden, dem Vortheil des vergötterten States⁶⁾ das Wohl, die Unabhängigkeit, ja das Blut aller Völker aufopferte. Cato bedurfte keiner andern Gründe für sein ewiges „Delenda Carthago.“ Paulus Aemilius verkaufte auf den Ruinen von siebzig Städten in Epiros 150,000 Bürger an die Meistbietenden, um den Ertrag unter seine Krieger zu vertheilen. Als im Senate die Klagen der Bundesgenossen zur Sprache kamen, erklärte zwar Curio dieselben für gerecht, fügte aber hinzu: Die Nützlichkeit ist jedoch das Entscheidende⁷⁾. Kurz, Rom schwur bei dem Schatten von Freiheit⁸⁾, welchen es einigen der eroberten Städte Italiens und Griechenlands gelassen, dem ganzen übrigen Europa den Vertilgungskrieg. Wohin sein Schwert dringt, ertötet es jeden nationalen Character, schlägt die Jahrhunderte lang bestehende Grösse unerbitlich nieder und macht jede Spur von Freiheit da verschwinden, wohin es einen Publican gesendet.⁹⁾ Von den vielen Verletzungen des Kriegsrechtes bei den Griechen, wollen wir bloss anführen, dass sich Lysander der von ihm in diesem Sinne begangenen Frevel laut rühmte und nach der Schlacht von Aegos-Potamos 3000 athenische Gefangene (also keine Barbaren) hinrichten liess. Welch ein Loss musste erst die besiegten Barbaren treffen, da Plato einige Jahrzehende später schreibt: „Die Griechen vertilgen keinen Griechen, sie schleppen sie nicht in Gefangenschaft, sie verwüsten nicht ihre Gefilde, sie verbrennen nicht ihre Häuser; allein alles dieses und noch mehr selbst ist ihnen gegen andere Nationen erlaubt.“¹⁰⁾ Wie die gebildeten Griechen von fremden Nationen urtheilen, lernen wir am deutlichsten von Aristoteles, der im ersten Buche seiner Staatslehre sagt: „Die Nicht-Grie-

¹⁾ Ulpian rechnet den Sklaven unter die *res mancipi*. Fragm. 19,1. — Theophilus betrachtet ihn als ein unpersonliches Wesen ohne Verstand. *Histor.* III, 20. — Ippus ap. Senecam *Controv.* X, 4.: *In servum nihil non domino licere.* *Id. epist.* 81. — Juvenalis *Satir.* V, 210:

Pone crucem servo. Meruit quo crimine servus
Supplicium? quis testis adest? quis detulit? audi:
Nulla satis de vita hominis cunctatio longa est.
O demena! ita servus homo est? Nihil fecerit: esto.
Sic volo, sio iubeo, stet pro ratione voluntas.

Viele Seiten dieser grausamen Behandlung der Sklaven enthüllt uns ein *Edict* Constantin's d. Gr., das dieselben verbot. *Cod. Theodos.* IX, 12.

²⁾ *De ira* 3. *de clement.* 1. *de ben.* 3.

³⁾ Vgl. Aristotol. *Athen.* VI, 103. *Schol. des Pindar.* Olymp. VIII.

⁴⁾ *Athenaeos.* VI, 20.

⁵⁾ *Hostis apud maiores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus.* *Cic. de offic.* I, 12.

⁶⁾ *Terrarum dea gentiumque Roma.* *Martial.* XII, 8.

⁷⁾ *Cicero de off.* III, 22,

⁸⁾ Vgl. *Cicero c. Rullum* 1.

⁹⁾ *Livius* XLV, 18.

¹⁰⁾ *De republ.* I, V.

chen (Barbaren) haben von der Natur gar nichts zum Herrschen Geeignetes (das heisst wahrhaft Geistiges) erhalten, daher besteht ihre Gesellschaft nur aus Slaven und Slavinnen, und die Dichter sagen mit Recht, die Griechen seien zur Herrschaft über die Barbaren bestimmt, denn man müsse zugestehen, Barbar sei gerade so viel, als Slave von Natur.“ Darum lag auch ein Grund der zahllosen Selbstmorde bei den Römern in der Furcht, eine Niederlage zu überleben, da die Besiegten den grössten Mishandlungen ausgesetzt, ja nicht selten dem Beil des Henkers überliefert wurden. Aehnlich ergieng es selbst manchen Königen bei den vom Blute der Nationen siegestrunkenen Römern. So liessen sie den König Aristonicus erdrosseln¹⁾ und den König Jugurtha im Kerker verhungern²⁾.

Auch die slavennässige Behandlung und die Geringschätzung des weiblichen Geschlechts ist eine Folge der Verkennung der Menschengleichheit. So werden in den Gesetzbüchern der Indier die Frauen den Slaven gleichgestellt. Auch leben selbe bei den Chinesen in einem Zustande der Dienstbarkeit, und die Gesetze versagen dieser schwächern Hälfte des Menschengeschlechts ihren Schutz. Aus Habsucht verkauft an einen unbekanntem Mann, aus Eifersucht eingeschlossen und bewacht, sind sie genöthigt den demüthigenden Verkehr mit Nebenbuhlerinnen zu dulden, welche die Liebe ihrer Gatten theilen. Noch heut zu Tage lastet das eiserne Joch auf dem weiblichen Geschlechte in China. Denn so liess man in den Annalen der Propaganda des Glaubens vom Jahre 1837: „Die chinesischen Gesetze gestatten nicht die Ausstattung der Mädchen. Die Eltern können sie so gut verkaufen, wie niedrige Thiere; die Gesetzgebung verpönt zwar diese Abscheulichkeiten, allein die Regierung duldet sie; sie können sie sogar tödten, nur nicht ausstatten. Die Knaben allein erben. Sind nur Töchter da, so geht das Vermögen vollgiltig auf den nächsten Verwandten männlicher Linie über, wenn nicht der Familienvater ein männliches Kind angenommen hat, gleichviel von welchem Grade der Verwandtschaft. Ein barbarisches Vorurtheil lässt das weibliche Geschlecht als etwas Entartetes, des Mannes Unwürdiges ansehen. Besonders in der höheren Classe der Gesellschaft nimmt man diesen Zustand der Knechtschaft und Erniedrigung wahr.“ Der Bauer spannt sein Weib mit seinem Esel vor den Pflug, und jeder Ehemann kann seine Frau sammt Kindern verkaufen oder verspielen. Bei den Wilden galt und gilt noch jetzt, wo wir dieses schreiben, das Weib nicht mehr als ein Hausgeräth und wird als Werkzeug sinnlicher Lust entehrt. Bei den alten Griechen war die Frau, wenn auch nicht wie im Orient völlige Slavin, doch nicht sehr geachtet, wie aus Hesiod³⁾ erhellet. Die Ionier betrachteten sie als ein nützlich, aber unbedeutendes Wesen; die Aeolier schätzten sie nur als Werkzeug der Wollust, was ihre weichlichen Liebeslieder beweisen. Während Dichter und Künstler in der Verherrlichung der Helacren wetteiferten, und Staatsmänner, wie Themistocles und Alcibiades diese unverschämten Wesen ihres Ungangs würdigten, waren die Familienmütter zur traurigen Dunkelheit der beschränkten Ginäceen verurtheilt. Und selbst bei den Römern, welche die Frauen noch am meisten ehrten, wurde diesen Unglücklichen keine Freiheit als die der Thränen gewährt; die Gesetze berücksichtigten sie nur in so fern, als sie ihnen eine lebenslängliche Vormundschaft auferlegten, die des Vaters, so lange sie Jungfrauen sind, die des Mannes nach ihrer Vermählung und irgend eines Verwandten, falls sie Wittwen geworden; sie waren von der Wohlthat des Rechtes dermassen ausgeschlossen, dass kein Bürger seine Frau zur Erbin einsetzen konnte. Vernachlässigt, fast ununterbrochen zwischen den engen Räumen der Ginäceen zu leben und unbetrübt zu sterben⁴⁾ war das Loss des römischen Weibes. Die Geschlechtsliebe war im Heidenthum nirgends durch sittliche Mittel geheiligt. Ausschliesslich die vergängliche Schönheit des Körpers als Gegenstand der Liebe betrachtend, dachte man nicht im mindesten an gegenseitige sittliche Veredlung. Daher die häufigen Ehescheidungen im Heidenthum unter dem ersten besten Vorwand. So verstiess bei den Römern Paulus Aemilius seine Gattin, ohne irgend einen Grund dafür anzuführen, als dass sie ihm zur Last falle⁵⁾. C. Sulpicius Gallus vertrieb die seine unter dem Vorwande, sie sei unbedeckten Hauptes ausgegangen; P. Sempronius liess sich scheiden, weil seine Gattin ohne sein Wissen die öffentlichen Spiele besucht hatte⁶⁾. Cicero verstiess Terentia nach zehnjährigem Zusammenleben, weil er zur Bezahlung seiner Schulden einer neuen Morgengabe bedurfte, und Publia, weil sie sich über den Tod seiner Tullia zu freuen schien⁷⁾. Der tugendhafte Brutus verstiess Claudia, um sich mit Porcia, der Tochter des weisen Cato zu verbinden. Häufig trennten sich beide Gatten im Einverständnis ohne weiteren Grund⁸⁾, oder etwa, weil der eine oder andere Theil schon anderweitige Verbindungen eingegangen hatte. So nahm Terentia nach einander vier, Tullia drei Männer. Es gab Frauen, welche die

1) Florus II. 20. Vell. II, 4. Justin. XXXVI, 4. Eutrop. IV, 9.

2) Sallust. Histor. Jug.

3) Theog. 583. ff.

4) Vir non luget uxorem, nullam debet uxori religionem luctus. Digest. III. 2. 9.

5) Plutarch. in vita Paul. Aemil.

6) Valer. Max. VI, 3. 19.

7) Plutarch. in vita Cic.

8) Paula Valeria divortium sine causa, quo die vir e provincia venturus erat, fecit. Nuptura est D. Bruto, Cic. ad. fam.

Jahre nach ihren Gatten, nicht nach den Consuln zählten¹⁾, und der Ehescheidungen wurden so viele, dass der Ehebruch gewissermassen gesetzmässig ward²⁾.

Und so wie bei den Frauen ward auch bei den Kindern die dem Menschen angeborne Würde verletzt.

Das Loss der Kinder war im Heidenthum ein äusserst schweres. Die römischen Gesetze berechtigten zur Fruchtabtreibung³⁾. Augustus, der das Kind seiner Tochter Julia gleich nach seiner Geburt ersticken liess⁴⁾, bekräftigte durch diess sein Beispiel, wie durch seine Gesetze die unmenschliche Sitte der Römer, Kinder, die noch die Brust einer Amme nicht berührt hatten, willkürlich zu tödten. Sparta, das sich sonst mit seiner Tugend brüstete, zerriss jedes zartere Band der Natur dadurch, dass es die neugebornen Kinder der Liebe und Gewalt ihrer Eltern entzog und sie einem Rathe vorzulegen nöthigte, welcher über alle, die zum Staatszweck untauglich befunden wurden, das Todesurtheil aussprach⁵⁾. Das Aussetzen der Kinder war gewöhnlich⁶⁾. Nach Terentius suchte man diese schreckliche That durch Vermögensrücksichten zu beschönigen. Und ähnlich ist es noch zur Stunde in China. Wuchs aber auch das Kind des römischen Bürgers heran, so unterschied es sich doch nicht im geringsten von dem Sklaven. Der Vater verfügte über Leben und Tod seines Sohnes und verkaufte ihn gesetzlich zu wiederholten Malen, wenn die Stimme des Eigennutzes mächtiger war als jene des väterlichen Gefühls⁷⁾. Erst durch Augustus wurde diese Gewalt eingeschränkt. Übrigens lastet noch zur Stunde ein eisernes Joch auf dem Weibe und Kinde bei allen götzendienerischen Völkern aller Welttheile, ja selbst zum grossen Theil auch bei den Muhamedanern.

Einen ferneren Beweis für die freche Verachtung der Menschenrechte im Heidenthum liefern die blutigen Gladiatorenkämpfe, die zur Ergötzung der grässlichen Schaulust des Volkes im ganzen Umfange des römischen Reiches von Kaisern und Statthaltern, obrigkeitlichen und Privatpersonen gegeben wurden. Alles konnte man von diesem blutgierigen Volke erlangen, wenn man ihm solche Schauspiele versprach. Dieses Unwesen gieng so weit, dass man sich endlich genöthigt sah, das Abhalten von Gladiatorenkämpfen durch Private gesetzlich zu beschränken⁸⁾. Die Kriege kosteten kaum so viel Blut, als diese Spiele. Man muss die Opfer derselben nach Millionen rechnen. Julius Caesar gab 640 Gladiatoren preis, Titus „die Wonne des Menschengeschlechts“ liess diese Kämpfe hundert Tage, und der „gute“ Traian, der 2000 Kämpfer aufstellte, 123 Tage währen. Es fehlte nicht an Tyrannen, die bisweilen, wie Claudius, ein förmliches Seegefecht als Schauspiel aufführen liessen⁹⁾. Nero liess eines Tages im Amphitheater 400 Senatoren und 500 Ritter kämpfen. Vergebens führte Marc Aurel eine Art abgestumpfter Degen ein; seine Einrichtung erlosch mit seinem Tode, denn das Volk wollte Blut sehen, und Commodus, der unwürdige Sohn und Nachfolger Marc Aurel's, ein leidenschaftlicher Freund dieser grausamen Spiele kam diesem Wunsche aus eigener Neigung entgegen. Im Jahre 404 geschah es in Rom zum letzten Male, dass sich unter den öffentlichen Spielen auch Gladiatorenkämpfe befanden¹⁰⁾. So lange währte es, bis das Christenthum diesen Krebschaden der alten Welt heilen konnte.

Gleichwie in der Pflichtenlehre der heidnischen Religionen, so finden sich auch in der Ascetik derselben mannigfaltige Irrthümer.

Die religiös-sittliche Belehrung des Volkes beschränkt sich im Heidenthum einzig und allein auf die Anweisung zu äussern, meist lächerlichen und abergläubischen und nicht selten grausamen Gebräuchen, wodurch

1) Numquid iam ulla repudio erubescit, postquam illustres quaedam et nobiles feminae non consulum numero, sed maritorum annos suos computant, et exeunt matrimonii causa, nubunt repudii. Seneca de benef. III. 26.

2) Vgl. Martial. VI. 7. Juvenal. VI, 20.

3) Lex Fulcidia. Digest. XXV. 2.

4) Suetonius, vita Augusti.

5) Plutarch. in vita Lycurgi XVI.

6) Plato de republ. lib. V. — Theodoret's disputatio IX.

Vos enim video procreatos filios nunc feris et avibus exponere, nunc adstrangulatos misero mortis genere elidere. Sunt, quae in ipsis visceribus, medicaminibus epotis, originem futuri hominis extinguant et patricidium faciant, antequam pariant. Et haec utique de deorum vestrorum disciplina descendunt. Nam Saturnus filios suos non exposuit, sed voravit. Merito ei in nonnullis Africae partibus a parentibus infantes immolabantur, blanditiis et osculo comprimente vngtum etc. Minucius Felix in Octavio.

7) Sunt itaque filii filiaeque familias liberi, sunt cives, adeoque et ratione aliorum hominum persone, ἀλλοθότωνοι ratione patris, imo res mancipi, quae venditari, mancipari, vindicarique possunt. Cai. Instit. I. 6. 3. L. I. §. 2. D. de rei vind. Quum itaque ratione patris non essent melioris conditionis quam servi, consequens est: primo ut pater in liberos haberet ius vitae et necis; L. 11. D. de lib. et postum. secundo ut filius ter venditari possit ex instituto Romuli; Dion. Halic. II. 27. p. 97. ex Numae lege tum demum extra commercium futurus, si iussu patris uxorem duxisset. Id. II. 27. p. 98. Heinemann's elementa iuris civilis. L. p. 1797. Tom. I. p. 47.

8) Lex Tullia von Cicero vorgeschlagen.

9) Tacit. annal. XII, 56. Vgl. Sueton. vita Claud. und Dio Cass. IX, 33.

10) Theodoret. histor. eccles. V, 26.

unsittliche Handlungen gesüht werden sollten. So quälten die Priester der Indier ihren Körper auf die sinnreichste Weise und schrieben ähnliche Selbstpeinigung zur Reinigung auch Andern vor. Einige lagen Tag und Nacht in Asche oder wälzten sich im Koth; Andere hielten beide Arme über den Kopf mit gefallenen Händen; wieder Andere machten das Gelübde sieben acht Tage beständig zu stehen, so dass ihnen die Füsse ausserordentlich aufschwollen; auch fanden sich Einige, die mit schweren eisernen Ketten beladen grosse Wallfahrten unternahmen oder sich auf der Erde liegend nach einem heiligen Orte hinrollten; es fehlten auch Solche nicht, die in der Meinung, sie hätten schon genug gethan, kein Bedenken trugen, sich durch Selbstmord das Leben zu nehmen. Auch in der Religion der Mexicaner begegnet man ähnlichen Buss- und Reinigungsmitteln. So rissen bei ihnen die dem Abgott Quetzalkaoll gewidmeten Tlamakazqui ihren Leib mit Dornen blutig und stachen in die Wunden kleine Schilfrohrspitzen. Die Priester der Lamas lassen vor ihrem Zelte, so wie auch vor solchen, in welchen eine Leiche liegt, an langen Stangen Flaggen, die mit tauguitischen Gebeten beschrieben sind, wehen in der Überzeugung, dass die Bewegung mit der Abbetung derselben von gleicher Wichtigkeit sei. Zu diesem Zwecke dienen Manchen auch gewisse Betmaschinen, deren Rädlein sich in Folge einer leisen Berührung mit den Gebetsformeln beständig in der Runde herumdrehen. Auch gibt es bei ihnen gewisse wunderbare Bücher, denen sie die Kraft zuschreiben, die noch so befleckten Seelen derjenigen von den verdienten Strafen zu befreien, die selbe im Leben fleissig gelesen, abgeschrieben oder bei sich getragen haben. Den Vornehmen unter ihnen theilen die Priester heilige Pillen (Schalirr) aus, welche die Wirkung haben sollen, die Seele vom Zeitlichen zu entfernen und zu heiligen. Bei den Indiern und Persern wird aus eckelhaften Dingen ein Weihe- und Sühntrank bereitet, den sie zu sich nehmen und sich damit besprengen und waschen. Bei den Japanern gilt das Fusswasser des Dairi, ihres geistlichen Oberhauptes als das kräftigste Mittel gegen gewisse Befleckungen der Seele.

Und wie stand es mit der Auffassung der Idee des Guten, mit der Sittenlehre und Ascetik von Seite der heidnischen Weltweisen?

Was man bei den Weisen des Heidenthums in dieser Hinsicht findet, ist wie Bischof Frayssinous sagt, Licht gemischt mit vielen Irrthümern; Laster gepaart mit einigen Tugenden; ein mehr scheinbarer, als wahrhafter Eifer für die Verbesserung des Menschengeschlechtes ¹⁾.

An den Regeln der sieben Weltweisen, die ihre Motive zunächst der Schule der Lebensklugheit entnahmen, ist das rein utilitarische Gepräge selten zu verkennen. Es wird in denselben vor der Lust gewarnt, weil sie Unlust erzeuge; es wird eine Einbusse einem schimpflichen Gewinne vorgezogen, weil jene nur einmal, dieser auf immer Schmerz verursache ²⁾.

Callicles behauptet, die Natur selber zeige, dass das Recht nur in der Übermacht des Starken über den Schwachen bestehe. Wenn dagegen das Gesetz vom gleichen Rechte beider rede und das Unrechtthun des Stärkern brandmarke, so gehe diese Verurtheilung bloss von den Schwachen aus, welche die Mehrzahl bilden ³⁾. Ebenso beruhen auch nach ihm die Urtheile über die Schändlichkeit der Zügellosigkeit nur auf dem Eigennutz der Menge, die, weil sie selbst ihre Lüste nicht schrankenlos befriedigen kann, Mässigung und Gerechtigkeit predige, während es doch naturgemäss ist, dass, wer es kann, seine Lüste gross zieht und sie mit Hilfe seiner Tapferkeit und Vernunft befriedigt. Üppigkeit, Ungebundenheit, Freiheit mit Kraft ist ihm Tugend und Glückseligkeit, alles Übrige ist Ziererei, unnatürliche Satzung, thörichtes Geschwätz der Leute und nichts wert ⁴⁾. Dem P o l o s kommt es auf die Verübung eines Unrechtes nicht sehr an, wenn damit ein grosser Vortheil, besonders auch Straflosigkeit verbunden ist ⁵⁾.

Von S o c r a t e s wurde die Tugend in das Wissen gesetzt ⁶⁾. Nach ihm ist es nicht möglich, dass Einer das entgegengesetzte Schlimme thut, wenn er weiss, was das Rechte ist. Geschieht das Schlimme, so ist es ein Zeichen davon, dass es eben am Wissen gefehlt hat ⁷⁾; denn Niemand handelt mit Wissen geradezu dem Besten zuwider, sondern nur aus Unwissenheit ⁸⁾, woraus folgen würde, dass die Fehler der Menschen nicht tadelnswert wären. Gemäss der Betrachtung der Tugend als Wissen besteht die Frömmigkeit darin, dass man das Benehmen, das sich gegen die Götter geziemt, kennt, und die Gerechtigkeit, dass man andere Menschen nicht nach Gutdünken behandelt, sondern die gesetzlichen Pflichten gegen sie weiss ⁹⁾. Socrates gieng in dieser

¹⁾ Vertheidigung des Christenthums. Pest. 1830. Th. III. S. 46.

²⁾ Stob. Floril. I, 129.

³⁾ Plato's Gorg. 433.

⁴⁾ Ebendasselbst 491—492.

⁵⁾ Ebend. 470—471.

⁶⁾ Aristot. Eud. Eth. I, 5. 1216, b. Eth. Nic. II, 12. Xenophon Mem. III, 9, 5.

⁷⁾ Mem. III, 9, 4.

⁸⁾ Ethic. Nic. VII, 2.

⁹⁾ Mem. IV, 6, 4.

seiner Ansicht so weit, dass er behauptete, ein Solcher, der wissend lügen oder sonst Unrecht thun würde, sei besser, als der, welcher ohne sein Wissen lüge oder Unrecht thäte ¹⁾. Das Sollen wird bei ihm nur durch den Egoismus motiviert. Demgemäss wird dem Aristipp die Ausdauer empfohlen, und ihm eine Warnung vor den Genüssen des Augenblicks ertheilt, weil sie nicht, wie die Mässigkeit es thut, dem Körper Wohlbefinden und der Seele die geistigen Freuden des Wissens zuführen ²⁾; aber die Ausdauer soll nur der Weg sein, auf dem als kleinere Siegespreise ³⁾ eine lebhaftere Empfänglichkeit für den nachkommenden Genuss, oder in Folge von herrlichen Thaten, die grösseren der Ehre bei der Mit- und Nachwelt errungen werden ⁴⁾. Für die Pflicht der Aufrichtigkeit wird der Beweggrund angeführt: wenn man sich stelle, als ob man reich oder tapfer oder stark sei, so werden einem Aufträge gegeben, die über die eigene Kraft gehen, und wenn man ihnen nicht genügen könne, so werde es einem übelgenommen ⁵⁾. Dem Freunde, den man als einen dankbaren Menschen kennt, muss man Wohlthaten erweisen, um nachher wieder welche von ihm zu geniessen ⁶⁾. Ferner erklärt er es für rühmlich und recht, den Feinden zu schaden und Gewalt gegen sie zu gebrauchen. Er versteht zwar darunter zuweilen Feinde im Kriege, meist aber doch Privatfeinde. Seine Aussprüche darüber könnten kaum klarer sein. So sagt er: Der Mann ist des grössten Lobes würdig, welcher seinen Feinden ebenso durch Übelthun, als seinen Freunden durch Wohlthaten zuvorkommt ⁷⁾; es ist eine Tugend, die Freunde durch Wohlthaten, die Feinde dadurch, dass man ihnen Übel zufügt, zu überwinden ⁸⁾; rechtschaffene Freunde muss man sich erwerben, Feinde aber überwältigen ⁹⁾; es ist nicht Neid, wenn man sich über das Glück seiner Feinde betrübt, wohl aber dann, wenn es bei dem Glücke der Freunde geschieht ¹⁰⁾.

Aristipp und sein Schüler Anniceris setzten das höchste Gut in das sinnliche Vergnügen ¹¹⁾ und rechneten die möglichste Erhebung über die Leidenschaften zu den Mitteln, das Vergnügen zu erhöhen und zu vervielfältigen ¹²⁾.

Hegesias von Cyrene vertheidigte den Selbstmord in Rede und Schrift so hinreissend, dass ihm König Ptolomaeus untersagt haben soll, seine Grundsätze in den Hörsälen vorzutragen, weil er Viele zum Selbstmord verleitete ¹³⁾. Nach ihm sind Freundschaft und Wohlthätigkeit an sich nichts, sie werden nicht um ihrer selbst, sondern nur um des Nutzens willen geübt und fallen mit diesem zugleich hinweg, der Weise thut Alles nur um seiner selbst willen und schätzt keinen Andern sich gleich ¹⁴⁾.

Theodoros sprach den Antimoralismus noch offener aus als Hegesias. Freundschaft ist ihm nichts, der Tod fürs Vaterland unvernünftig, Diebstahl, Ehebruch, Tempelraub und ähnliche grobe moralische Vergehen sind nicht an sich schändlich, sondern nur nach der Meinung des Volkes, die man erfunden, um Thoren im Zaum zu halten, der Weise darf sich jedoch selbe erlauben, wenn er sie ungestraft begehen kann ¹⁵⁾.

Diogenes von Sinope sprach für die Weiber- und Kindergemeinschaft, hielt Tempelraub für nicht unerlaubt und den Genuss von Menschenfleisch für nichts Unrechtes, da darin, so wie in den Pflanzen und Früchten nährenden Kräfte liegen ¹⁶⁾.

Von Platon wird die Tugend ganz in Socratischer Weise als practische Einsicht aufgefasst ¹⁷⁾, das Wissen vom Guten schon als die vollkommene Garantie für das Thun des Guten und das Nichtthun des Bösen angesehen, und das schlimme Thun nur der Unwissenheit, nie dem freien Willen zugeschrieben ¹⁸⁾. Er zerstört die heiligen Bande des Familienlebens; da nach ihm die Kinder dem Staate, nicht den Eltern angehören sollten. Die Weibergemeinschaft vertheidigt er ungeschweht, da er sie für das Ideal eines Staates unerlässlich

¹⁾ Ebend. IV, 2, 20. Plat. Hipp. min, p. 363. ff, und 375.

²⁾ Mem. II, 1, 20. IV. 5, 10. ff.

³⁾ Ebend. IV. 5.

⁴⁾ Ebend. II, 1, 18. ff. 33.

⁵⁾ Ebend. I, 7, 4.

⁶⁾ Ebend. II, 5.

⁷⁾ Ebend. II, 3, 14.

⁸⁾ Ebend. II, 6, 35.

⁹⁾ Ebend. II, 1, 19.

¹⁰⁾ Ebend. III, 9, 8.

¹¹⁾ Diog. Laert. II. §6. 89. 90. 97. Aristot. bei Euseb. Praepar. evang. XIV, 18.

¹²⁾ Diog. L. II, 91. 93.

¹³⁾ Cic. Tuscul. Quaes. I. 34.

¹⁴⁾ Diog. L. II, 93—95.

¹⁵⁾ Ebend. II. 97—100.

¹⁶⁾ Ebend. VI. 71—73.

¹⁷⁾ Meno 87, a. 88, d.

¹⁸⁾ Ebend. 77, e. 78, a. Protagoras 345, b. 358. c.

hielt¹⁾. Er verlangt die Vernichtung des verkrüppelten Nachwuchses²⁾, und will die Ernährung und Pflege kränklicher Menschen nicht zugeben, weil sie weder für Andere, noch für sich etwas Taugliches vollbringen können³⁾. Die Sklaverei sieht er als eine natürliche Einrichtung an⁴⁾, welche aus der Niedrigkeit der natürlichen Gesinnung fließt; nur sollen Hellenen nicht Hellenen zu Sklaven haben⁵⁾. Ferner findet er bei der Einrichtung seines Staates nöthig, die Bürger durch Lügen und allerlei Trugmittel zu hintergehen und Täuschung wie ein Arzneimittel zu gebrauchen⁶⁾.

Carneades bestritt alle Gründe der Sittlichkeit. Er erklärte Alles, was man Recht und Pflicht nennt, für Thorheit und Schwäche, und betrachtete den Menschen als ein Wesen, welches durchaus selbstsüchtig sei, und welches die Natur bloss zur Beförderung seines Vortheiles bestimmt habe⁷⁾.

Aristoteles sprach dem Weibe die sittliche Festigkeit und jede Gleichheit mit dem Manne ab⁸⁾; und gebot, kein verkrüppeltes Kind aufzuziehen; auch wollte er die Zahl der Geburten beschränken⁹⁾; dass die Griechen über die Barbaren herrschen, schien ihm gerecht, da das Barbarische und Slavische von Natur gleich sei¹⁰⁾; er billigte das Jagen auf Menschen, um sie zu Sklaven zu machen, und nannte das einen gerechten Krieg¹¹⁾. Wie er über die Sklaverei dachte, haben wir bereits angedeutet. Er bemühte sich die Gerechtigkeit derselben wissenschaftlich zu beweisen und empfahl höchstens, dass den Sklaven keine geringere Sorgfalt als den Hausthieren erwiesen werde¹²⁾.

Die Tugend der *Stoiker* besaß ein abstossender Hochmuth, den das Horazische: „*Mea virtute me involvo*“¹³⁾ genügend charakterisiert. Die Stoiker schreiben dem Weisen ihrer Schule Vollkommenheit, Seligkeit und Gemüthsstimmung eines Gottes zu und finden es ganz in Ordnung, dass er stolz sei und seines Lebens und seiner Weisheit sich rühme wie *Zeus*¹⁴⁾. Kein Zug am Bilde des Weisen erinnert daran, dass er noch irgendwie im Guten und im Wissen fortschreiten könne oder vollkommener zu werden nöthig hätte¹⁵⁾, und die reine Consequenz des Systems bestand darin, die Tugend für etwas Unverlierbares, Unentreibbares zu erklären¹⁶⁾. Die Selbstentlebung war nach den Grundsätzen der *Stoa* in manchen Fällen erlaubt, ja selbst eine Tugend¹⁷⁾. Wir finden diese Lehre in den Schriften des *Seneca*¹⁸⁾ und *Antoninus*¹⁹⁾ und in den Vorträgen des *Epictetus*²⁰⁾. Von *Zeno* von *Cittium*²¹⁾, dem Begründer der *Stoa*, und *Cleanthes*²²⁾ wird gemeldet, dass sie sich selbst getödtet haben. Auch über die Stoffe, die zur Ernährung des Körpers verwendet werden können, finden wir bei den Stoikern sonderbare Ansichten. So führt *Diogenes* von *Laerte* den Ausspruch von ihnen an: „Der Weise wird nach Umständen auch Menschenfleisch essen“²³⁾. Ferner meldet er, *Chrysis* habe gegen tausend Verse geschrieben, um zu beweisen, dass man Fleisch von menschlichen Leichnamen essen soll²⁴⁾. Noch auffallender ist es, wenn *Sextus* sagt: „Die Stoiker haben es nicht

¹⁾ De leg. V, p. 739. b. De rep. III, p. 416. ff. IV, p. 423. e. V, p. 457. b. ff. VIII. ab initio. Diog. L. VII. 33.

²⁾ De rep. I, p. 461 c. V, p. 459. e.; 460. d.

³⁾ Ebend. III, p. 405 c. ff.

⁴⁾ Pol. p. 309. a.

⁵⁾ De rep. V, p. 469. c.

⁶⁾ Ebend. III, p. 389. b. V, p. 459. c.

⁷⁾ Sext. adv. Math. VII, 159—189. Lactant. Instit. div. V, 14. ff. Quintil. Instit. orat. XII, 1.

⁸⁾ Pol. I, 5, 6.

⁹⁾ Ebend. VII, 16.

¹⁰⁾ Ebend. I, 2. Vgl. auch VII, 7.

¹¹⁾ Ebend. I, 8.

¹²⁾ Ebend. I, 2; 4; 5. Oecon. I, 5.

¹³⁾ Odar. III, 29, 54.

¹⁴⁾ Plut. de stoic. rep. 13; adv. Stoic. 33.

¹⁵⁾ Cic. Fin. III, 10, 34: Est propria aestimatio virtutis, quae genere valet non crescendo. 33: Ego assentior Diogeni, qui bonum definiit id, quod esset natura absolutum. 34: Hoc autem ipsum bonum non accessione, neque crescendo, aut cum ceteris comparando; sed propria vi sua et sentimus et appellamus bonum. Diog. L. VII, 101. Ganz deutlich ist der innere Grund gegeben Cic. Fin. III, 14, 45: ipsum bonum, quod in eo positum est, ut naturae consentiat, crescendi accessioem nullam habet.

¹⁶⁾ Diog. L. VII, 127. Cic. Fin. IV, 21, 59: (Zeno ait) tantam vim esse honestatis, tantumque eam rebus omnibus praestare et excellere, ut nullis nec suppliciiis nec praemiis dimoveri possit ex eo, quod rectum esse decreverit.

¹⁷⁾ Diog. L. VII, 130.

¹⁸⁾ Sen. ep. 17. 53. 70. De ira III, 15.

¹⁹⁾ Antonin. III, 1. V, 29.

²⁰⁾ Arrian. I, 9, 10—17. 21, 20. 25, 18—22. II, 1, 20. 15, 4—13.

²¹⁾ Diog. L. VII, 28.

²²⁾ Ebend. VII, 176.

²³⁾ Ebend. VII, 121.

²⁴⁾ Ebend. VII, 188.

für unrecht gehalten, das eigene Fleisch oder das anderer Menschen zu essen¹⁾ und: „Ein Beweis ihrer Zärtlichkeit gegen Verstorbene liegt in ihrer Lehre vom Essen des Menschenfleisches; denn sie glauben nicht nur, dass man das Fleisch der Verstorbenen essen müsse, sondern auch sein eigenes, wenn ein Theil unsers Körpers abgeschnitten worden. Chrysipp sagt in seiner Schrift von der Gerechtigkeit: Wenn von den Gliedern ein Theil abgeschnitten worden ist, der zur Nahrung taugt, so muss man ihn weder begraben, noch wegwerfen, sondern essen, damit er ein Theil von uns selbst werde“²⁾. Der Grund dieser sonderbaren Lehre liegt in einer gewissen Liebe zum menschlichen Körper, von welchem sonst diese Philosophen oft mit Verachtung reden. Ferner wurde von ihnen jede Art von Unzucht³⁾ und in vielen Fällen die Lüge und dergleichen für erlaubt gehalten⁴⁾ Unglücklichen wollen sie zwar die Hilfe nicht entzogen wissen, doch soll man kein Mitleiden mit ihnen empfinden, wenn man solches auch äusserlich zeigt, da sie doch nur an Übeln leiden, die äusserlich sind und mehr Unglück scheinen als wirklich sind⁵⁾. Auch lehrten unter ihnen Zeno und Chrysipp Weiber- und Kindergemeinschaft⁶⁾.

Epicur hielt sinnliches Vergnügen für die höchste Bestimmung des Menschen⁷⁾, und da der Glaube an eine göttliche Vorsehung, an die Unsterblichkeit der Seele und eine jenseitige Vergeltung wegen der damit verknüpften Beängstigung im Genusse stören müsste, so schloss er denselben von seinem Systeme aus⁸⁾.

Pyrrho soll nach Diogenes von Laerte⁹⁾ gelehrt haben, dass nichts an sich gut oder böse sei, nur bürgerliche Gesetze und Gewohnheit begründeten in dieser Hinsicht einen Unterschied, an sich sei Alles einerlei. Auch die Sittenlehre der neuern Sceptiker steht auf einer sehr niedern Stufe; ihre sinnlichen Triebe glauben sie nicht im Zaum halten zu müssen; eine vernünftige Einsicht in die Natur des Guten halten sie für unnütz; da sie doch unsere bösen Triebe nicht ausrotten könne, sondern nur zu einer Beherrschung derselben führen und dadurch den Menschen in Unruhe und Zwiespalt mit sich selbst setzen würde; glücklicher würde daher der sogenannte Schlechte sein, welcher ohne Bedenklichkeiten seine Triebe befriedige¹⁰⁾. Sextos geht so weit, dass er ein Sein ohne Vernunft für kein Übel hält, weil es kein Gefühl und Bewusstsein von sich habe, keine Unlust über sich selbst empfinde¹¹⁾.

Cicero wollte zwar im Allgemeinen nicht zugeben, dass der Nutzen jemals mit der Sittlichkeit in Streit gerathen könnte, seine Bücher jedoch sind voll von Regeln der sogenannten Lebensklugheit. So meint er unter Andern, dass wir Vieles, was für uns selbst zu unternehmen nicht ehrenvoll sein würde, den Freunden zu Liebe wohl thun, ja in gefährlichen Fällen selbst von dem Wege der Gerechtigkeit etwas abweichen dürften¹²⁾. Er billigt den Meineid¹³⁾, das Nichterfüllen seiner Versprechen und das Vorenthalten anvertrauter Güter, sobald es der Vortheil erheischt¹⁴⁾, sowie auch dass die Obrigkeit das Volk täusche¹⁵⁾, und findet die Herrschaft des römischen Volkes über die durch die Waffen unterworfenen Völker gerecht, aus denselben Gründen, aus welchen er mit Platon und Aristoteles die Sklaverei vertheidigt¹⁶⁾.

Seneca leugnet die Existenz nach dem Tode, schreibt das Böse auf Erden bald der Ungerechtig-

1) Pyrrh. Hyp. III, 24, 207.

2) Adv. Math. XI, 192, 193. Vgl. Pyrrh. Hyp. III, 25, 147.

3) Diog. L. VII, 168. Sext. Hyp. III, 24, 205–206. adv. Eth. §. 191. 192.

4) Stob. ecl. II, 230.

5) Epict. Enchir. 16. Antonin. VII, 43. V, 36. Diog. L. VII, 123. Arrien. I, 18, 19. Cic. Orat. pro Muraena c. 29. Quaest. Tusc. II, 22. Senec. de clement. II, 5. 6.

6) Diog. L. VII, 33. 121.

7) Diog. L. 137, 128. Cic. de Fin. I, 9.

8) Ebend. 81. 82.

9) 9, 60.

10) Sext. Emp. Pyrrh. Hyp. III, 273. ff.; adv. Math. XI, 213; 214.

11) Adv. Math. XI, 92. ff.

12) De amicitia 16. Quae in nostris rebus non satis honeste, in amicorum fiunt honestissime. 17. Ut etiam si qua fortuna acciderit, ut minus iustae amicorum voluntates adiuvandae sint, in quibus eorum aut caput agatur aut fama, declinandum sit de via, modo ne summa turpitudine sequatur.

13) De offic. III, 29. Est autem ius etiam bellicum, fidesque iurisiurandi saepe cum hoste servanda. Quod enim ita iuratum est, ut mens conciperet fieri oportere, id servandum est. Quod aliter; id si non feceris, nullum est periurium. — Non enim falsum iurare, peiurare est: sed, quod ex animi tui sententia iuraris, sicut verbis concipitur more nostro, id non facere, periurium est. Scite enim Euripides:

Iuravi lingua, mentem iniuratum gero.

14) Ebend. III, 16. Ac ne illa quidem promissa servanda sunt, quae non sunt ipsis utilia, quibus promiseris.

Ergo et promissa non facienda nonnunquam, neque semper deposita reddenda.

Sic multa, quae natura honesta videntur esse, temporibus fiunt non honesta. Facere promissa, stare conventis, reddere deposita, commutata utilitate, fiunt non honesta.

15) Z. B. de leg. III, 12; 17.

16) De rep. II, 30; III, 24; 25.

keit, bald der Schwäche der Götter zu und schärft den Philosophen ein, nicht zu verzeihen ¹⁾. Übrigens kann nicht geleugnet werden, dass sowohl in Seneca's als auch in Marc Aurel's Schriften die erhabensten Gedanken zu finden sind, deren die heidnische Philosophie fähig war; doch mochte, ohne dass sie sich dessen selbst bewusst waren, ihr Geist von einem Strale jener höchsten Weisheit erleuchtet gewesen sein, welche trotz dem, dass die ganze arge Welt gegen sie war, dennoch in kurzer Zeit über den Erdkreis siegte und ein neues, frisches, göttliches Leben erweckte; denn eine Bildung, die über das Ganze geht, muss — wie Dr. C. Martin ²⁾ sagt — nothwendig auch dem Einzelnen zu statten kommen, selbst wenn man nicht begreift, wie sie ihn berühren könne, gleichwie, um uns dieses Bildes zu bedienen, ein Barometer auch im verschlossensten Zimmer genau den Stand der äusseren Luft andeutet.

Doch genug von diesen historischen Nachweisungen, welche leicht nach allen Seiten zu vermehren wären, da sich auch in diesen schon die Verdunkelung der Idee des Guten nicht bloss etwa im Bewusstsein des gemeinen Haufens, sondern auch der Weltweisen, und sonach das Unzureichende der Vernunftmoral saltsam ausspricht. Da aber nun der Mensch einer sichern Richtschnur für sein Denken und Handeln bedarf, konnte jene Verdunklung des sittlichen Bewusstseins unmöglich die ursprüngliche Einrichtung Gottes gewesen sein. Es entsteht also hier von selbst die Frage, woher diese Verdunklung gekommen, auf welche die philosophische Moral keine genügende Antwort zu geben vermag ³⁾, sondern nur die positive, welche diese räthselhafte Erscheinung im ethischen Leben in der Geschichte der Menschheit erklärt. Somit springt die Nothwendigkeit einer göttlich geoffenbarten Moral dem Unbefangenen von selbst in die Augen.

Johann Trautwein.

¹⁾ Ep. 31. 54. De const. XII. De prov. III. Ad Marc. consolat. 20. Ad Helv. consol. De constantia sapientis. II, 4, 5, 6. etc.

²⁾ Lehrbuch der kath. Moral. 3. Auflage. Mainz. 1855. S. 4.

³⁾ Sehr beachtenswert sind in dieser Hinsicht die Worte des h. Augustinus libr. IV. cap. 12. contra Julianum: In libro tertio de republica Tullius hominem dicit non ut a matre sed ut a noverca natura editum in vitam, corpore et nudo et fragili et infirmo; animo autem anxio ad molestias, humili ad timores, molli ad labores, prono ad libidines; in quo tamen inesset tanquam obrutus quidam divinus ignis ingenii et mentis. Quid ad haec dicitis? Non hoc author iste male viventium moribus dixit effectum, sed naturam accusavit. Rem vidit, causam nescivit. Latebat enim eum, cur esset grave iugum super filios Adam a die exitus de ventre matris eorum, usque in diem sepulturae in matrem omnium: quia sacris literis non eruditus, ignorabat originale peccatum.

III.

Tanári kar.

a) Rendes tanárok a kegyes tanítórendiek közül.

| Szám. | Tanár neve | Tantárgyak, melyeket előadott. | Tanodai osztályok, melyekben előadásokat tartott. | Hetenkénti előadásainak óraszám. | Jegyzés. |
|-------|--|---|--|----------------------------------|--------------------------|
| 1. | Baranyay Zsiga, szépműv. és bölcsészeti tudor. | Latin nyelv. Történelem és földrajz | 5. 6. 2. 3. | 12. 6. | VI-dik osztály főnöke. |
| 2. | Eiszler József. | Hittan Magyar nyelv Német nyelv | 1. 1. 1. 2. 3. 4. | 2. 2. 14. | — |
| 3. | Horváth Cyrill, szépműv. és bölcsész. tudor. | Magyar irodalom története Bölcsészeti előtan | 7. 8. 7. 8. | 4. 4. | Igazgató. |
| 4. | Kalmár Endre. | Latin nyelv Természettan Természetrajz | 2. 3. 4. 1. 2. | 8. 5. 4. | II-dik osztály főnöke. |
| 5. | Lengyel József. | Hittan Latin nyelv | 2. 3. 4. 3. 4. | 6. 12. | IV-dik osztály főnöke. |
| 6. | Nachtigal Jakab, szépműv. bölcsész. és istenészeti tudor. | Német nyelv Földrajz Történ. és földrajz Mennyiségtan Természetrajz | 5. 1. 4. 1. 2. 5. 6. | 3. 3. 3. 6. 4. | I-ső osztály főnöke. |
| 7. | Sárváry Béla. | Latin nyelv Magyar irod. tört. Magyar nyelv | 7. 8. 5. 6. 3. 4. | 10. 4. 4. | — |
| 8. | Schirklhuber Móríc, szépműv. és bölcsész. tudor. | Mennyiségtan Természettan | 5. 6. 7. 8. 7. 8. | 10. 6. | VIII-dik osztály főnöke. |
| 9. | Schröck Ferenc, szépműv. és bölcsész. tudor. | Történ. és földrajz Mennyiségtan | 5. 6. 7. 8. 3. 4. | 12. 6. | V-dik osztály főnöke. |
| 10. | Szepesi Imre, szépműv. és bölcsész. tudor. | Görög nyelv | 5. 6. 7. 8. | 19. | VII-dik osztály főnöke. |
| 11. | Trautwein János. | Hittan Német nyelv | 5. 6. 7. 8. 6. 7. 8. | 9 9. | — |
| 12. | Ujváry János. | Latin nyelv Görög nyelv Magyar nyelv. | 1. 3. 4. 2. | 8. 9. 2. | III-dik osztály főnöke. |

b) Rendkívüli tanárok :

1. Nicolini Alajos, kegyes tanítórendi áldozár, a szépírás-.
2. Teffenberg Adolf, angol és francia nyelv-,
3. Thill Ferdinánd, a műéneklésnek tanára.

IV.

A pesti tanárok által 185⁶/₇-dik tanév folytán kiadott munkák.

1. HORVÁTH CYRILL : A pozitív és negatív philosophiáról. Magyar akadémiai Értesítő. 185⁶/₇.
Tanügyi levelek. Tanodai Lapok. 1857.
Nevelésügyi szakaszok. Uj Magyar Muzcum, kiadja Toldy Ferencz. 1857. II. füzet.
2. SCHIRKHUBER MÓRICZ : Tudományosság s élethossz czimű értekezések az 185⁶/₇ Tanodai Lapokban.
Magyarország, Galiczia, Erdély sat. iskolai falabrosza magyarítva s javítva. Wolfenbüttelben 1857.
3. SÁRVÁRY BELA : a) *Gyakorlati Irályisme*, második teljesen átdolgozott kiadás. Kiadta Pfeifer Ferd. Pest, 1857.
b) Többszemű élet- és jellemrajz a Családi és Tanodai Lapokban. Pest, 185⁶/₇.
c) Történelmi Viszhangok : élet- jellem- és korrajzokban — most van sajtó alatt. — Pest, 1857.
4. SZEPESI IMRE : Elemi Hellen nyelvtan gyakorlatilag előadva. *Szótan*, az előbbi első és második rész egy kötetben, negyedik kiadás. Budán a cs. k. magyar egyetem betűivel.
Elemi Énektan gyakorlatilag előadva, különös tekintettel az egyházi énekekre.
Szívemelő és derítő énekek két hangra zongora-kísérettel, és külön négy hangra alkalmazva. (III. füzet.).
Sajtó alatt vannak : Áhítat gyakorlati imák- és énekekben, és a latin Mondattan II-dik része vagyis *Mondatkötés*.

V.

Városi Tanbizottmány.

Pest városa 1851-ki octob. 27-kén kelt Intézményének nyomán tanbizottmányi tagokul választottak t. cz. Degen János, tudományegyetemi nyugalmazott tanár.
Eggenberger Ferdinánd, magyar tudós társasági könyvtáros.

Kivonat az 185⁵/₆- és 185⁶/₇-diki Jegyzőkönyvekből.

| Tanodai osztály | 185 ⁵ / ₆ tanév végén voltak | Az 185 ⁶ / ₇ -dik tanévben | | | | | | | | | | |
|-----------------|--|--|-----------------|------------|-----------------|-------------------------|-------|----------|----------|----------------------|------------------------------|----------------------|
| | | Alsóbb osztályból fölléptek | | Ismétlők | | A tanév kezdetén voltak | | | | Időközben eltávoztak | Az év második felében jöttek | A tanév végén voltak |
| | | helybeliek | másuttan jöttek | helybeliek | másuttan jöttek | pesti születésűek | budai | vidékiek | összesen | | | |
| I. | 69 | 62 | 12 | 3 | 2 | 24 | 3 | 52 | 79 | 3 | 3 | 79 |
| II. | 71 | 52 | 11 | 4 | 2 | 37 | — | 32 | 69 | 1 | — | 68 |
| III. | 53 | 58 | 15 | 1 | 1 | 36 | 1 | 38 | 75 | 2 | 2 | 75 |
| IV. | 69 | 45 | 18 | 2 | 3 | 23 | 2 | 43 | 68 | 4 | 2 | 66 |
| V. | 68 | 52 | 24 | 1 | 1 | 32 | 2 | 44 | 78 | 4 | 2 | 76 |
| VI. | 40 | 51 | 10 | — | 1 | 18 | 1 | 43 | 62 | 2 | — | 60 |
| VII. | 35 | 31 | 13 | — | 1 | 13 | 3 | 29 | 45 | 3 | — | 42 |
| VIII. | 36 | 26 | 1 | 3 | — | 6 | 1 | 23 | 30 | 2 | — | 28 |
| Összesen | 441 | 377 | 104 | 14 | 11 | 189 | 13 | 304 | 506 | 21 | 9 | 494 |

VIII.

Sorozati kivonat az 185⁶/₇-dik tanév első felében.

| Tanodai osztály | Bizonyítványt kaptak | | | | Sorozás előtt kiléptek | Sorozaton kívül vannak |
|-----------------|----------------------------|-------------|----------------|-----------------|------------------------|------------------------|
| | Kitüntetésseli első rendűt | Első rendűt | Második rendűt | Harmadik rendűt | | |
| I. | 14 | 45 | 15 | 4 | — | 1 |
| II. | 14 | 45 | 8 | 1 | — | 1 |
| III. | 13 | 45 | 13 | — | — | 1 |
| IV. | 13 | 40 | 11 | 1 | 2 | 1 |
| V. | 7 | 55 | 15 | — | — | 1 |
| VI. | 12 | 40 | 8 | — | 1 | 1 |
| VII. | 6 | 27 | 8 | — | 2 | 1 |
| VIII. | 1 | 25 | 1 | — | 2 | 1 |
| Összesen | 80 | 322 | 79 | 6 | 7 | 8 |

VIII.

Érettségi vizsgálatok.

| Folyamat | Vizsgálatideje | Növendékek száma | | Vizsgálat eredménye | | | | |
|----------|---|---------------------|------------------|--------------------------|-------------------|-------------------|---------------|-----------------|
| | | bejegyez- tettek | megje- lentek | éretteknek ítéltettek | nem éretteknek | Visszaútasítottak | | |
| | | | | | | fél- évre | egész évre | másod- izben |
| I. | 1856. Jul. 23. 25. 26. Sept. 24. 25. 26. | 43 | 37 | 33 | 4 | — | 4 | — |

Az 185⁶/₇-dik tanévi érettségi vizsgálat két időszakban fog tartatni : 1) az írásbeli jul. 24. 25. 27 ;
2) a szóbeli sept. 24. 25. 26-dikán.

A pesti nagy Gimnásium VIII-dik osztályában volt növendékek közül érettségi vizsgálatra vállalkozott 27.

IX.

Tantárgyak.**A) Kötelezett tárgyak.**

| Tanodai osztály | Hetenkénti előadások óraszama | | | | | | | | | | Összesen |
|-----------------|-------------------------------|-------------|-------------|--------------|-------------|------------------------|-----------------|--------------------|---------------|---------------|----------|
| | Hittan | Latin nyelv | Görög nyelv | Magyar nyelv | Német nyelv | Történelem és földrajz | Meny-nyiség-tan | Bölcsészeti előtan | Természetrajz | Természettan | |
| I. | 2 | 8 | — | 2 | 4 | 3 | 3 | — | 2 | — | 24 |
| II. | 2 | 8 | — | 2 | 4 | 3 | 3 | — | 2 | — | 24 |
| III. | 2 | 6 | 5 | 2 | 3 | 3 | 3 | — | 1. félévb. 2 | II. félévb. 2 | 26 |
| IV. | 2 | 6 | 4 | 2 | 3 | 3 | 3 | — | — | 3 | 26 |
| V. | 2 | 6 | 5 | 2 | 3 | 3 | 3 | — | 2 | — | 26 |
| VI. | 2 | 6 | 5 | 2 | 3 | 3 | 3 | — | 2 | — | 26 |
| VII. | 2 | 5 | 4 | 2 | 3 | 3 | 3 | 2 | — | 3 | 27 |
| VIII. | 3 | 5 | 5 | 2 | 3 | 3 | 1 | 2 | — | 3 | 27 |
| Összesen. | 17 | 50 | 28 | 16 | 26 | 24 | 22 | 4 | 10 | 11 | 206 |

B) Nem kötelezett tárgyak.

- A francia nyelvre hetenként 2,
- Az angol nyelvre „ 2,
- Az egyházi énektanításra két ízben $\frac{1}{2}$,
- A műenklésre hetenként 3,
- A szépíráásra „ 2 óra fordítatott.
- A zene a hangászegyleli zenéjében,
- A testművelés a helybeli gimnastikában gyakoroltatott.

X.

Előadott tantárgyak vázlatja.**I. Hittan.**

- I. osztály. Hetenként 2 óra I. félév. A ker. kath. hit, remény, szeretet. A szentségek általánában, különösen a poenitentia tartás és oltári szentség. II. félév. A többi szentség. Szentelmények és a ker. igazság. Kézikönyv : közép Katekizmus. Eger 1851.
- II. osztály. Hetenként 2 óra I. félév. A katholika istentisztelet szelleme. Egyházi személyek, helyek, szerek, egyházi cselekvények értelmezése a szent mise áldozatnál. II. félév. Egyházi cselekvények értelmezése a szentségek kiszolgáltatásánál, továbbá a keresztény tanítás, egyházi szentelések és áldások, a katholika keresztény imamódok s a jatatossági gyakorlatok — végre az egyházi szent menetek- és bucsujárásoknál. Az egyházi idők s ezekhez sorozott ünnepek. Kézikönyv : A katholika Istentisztelet szelleme Terklau után fordította Dornis Gáspár. Pest. 1854.
- III. osztály. Hetenként 2 óra I. félév. Az ó szövetség története a Birákig és Palaestina földrajza. II. félév. A Biráktól a Megváltó születéséig. Kézikönyv : Bibliai történet Róder Alajostól. Pest, 1852.
- IV. osztály. Hetenként 2 óra I. félév. Előkészületek a Megváltó eljövételéhez. Jézus gyermekkor. Előkészületek Jézus nyilvános életéhez. Nyilvános életének 1. 2. 3. éve II. f. é. Jézus kinszenvedése előtti végnapok. Kinszenvedése, halála, megdicsőíttelése. Apostolok cselekedetei. Palaestina földrajza. Kézikönyv : Bibliai történet Róder Alajostól. Pest, 1852.
- V. osztály. Het. 2 óra I. félév. A kereszténység előtti kinyilatkoztatás II. félév. A keresztény kinyilatkoztatás. Jézus Krisztus egyháza Kézikönyv : A katholika Religio tankönyve. Martin Konrad után fordította Mester István. I. Rész. Eger. 1854.

- VI. osztály. Het. 2 óra I. félév. Az Isten önmagában tekintve. Az Isten mint teremő, föntartó, kormányzó, megváltó II. félév. Az Isten mint megszentelő és mint bevégző s teljesítő. Kézikönyv: A katolika Religio tankönyve. Martin K. után fordította Mester István. II. Rész. Eger. 1854.
- VII. osztály. Het. 2 óra I. félév. Általános k. k. erkölcsstan és a különösből a keresztény erkölcsi élete Isten s az ő közvetlen helyettese, az egyház irányában. II. félév. A keresztény erkölcsi élete az Isten eszes teremtményei irányában. Kézikönyv: A katolika Religio tankönyve. Martin K. után fordította Mester István. II. Rész. Eger. 1854.
- VIII. oszt. het. 3 óra. I. félév. Jézus Krisztus egyházának történelme alapításától kezdve sz. Bonifáczig. II. félév. Sz. Bonifácztól korunkig. Kézikönyv: A katolika Religio tankönyve. Martin K. után fordította Mester István. I. Rész. Eger. 1854.

2. Latin nyelv.

- I. osztály. Hetenként 8 óra. I. félév. Betűtan, előisme az igékről, fő- és melléknevek, névmások, igehatározók. II. félév. Számnevek, előjárók, nevek nemői. K. k. Elemi latin nyelvtan. Irta Szepesi Imre. I. rész, ötödik kiadás. Pest. 1853. Olvasás, fordítás, elemzés, írásbeli dolgozatok.
- II. osztály. het. 8 óra. I. félév. Ige- és II. félév: folytatása ugyanazon kézi könyv II. része szerint. Olvasás, fordítás, írásbeli dolgozatok, Stobaeus erkölcsi mondatainak, Aesop és Phaedrus némely meséinek elemzése.
- III. oszt. het. 6 óra. I. f. é. Szóegyeztetés, szóvonzat. II. f. é. Folytatás, olvasás, szerkesztés, fordítás, elemzés K. k. Latin mondattan. I. Rész Szepesi Imrétől. Pest 1854. *Historiae antiquae Hoffmann. Vindobonae. 1854.*
- IV. oszt. het. 6 óra. I. f. é. Latin mondattan és mondatkötés. II. f. é. Szómértan. Olvasás, fordítás, elemzés, szerkesztés. K. k. Latin mondattan II. Rész. Szepesi Imrétől. Jul. Caes. *Comment. de bello Gallico. Lips. 1848.*
- V. oszt. het. 6 óra. I. f. é. Titus Liv. *Patav. II. III. V. könyve. II. f. é. folytat. Ovidiusból. Fabula de Phaetonte et Heliadibus, de Baucide et Philemone: narratio de Icaro et de Perdice. Hazai gyakorlatok minden két héten, a tanodában minden héten. K. k. Tit. Liv. Vindobonae. 1854. P. Ovidii carmina selecta. Vindobonae. 1854.*
- VI. oszt. het. 6 óra. I. f. Jul. Caes. *de bello civ. lib. I. II. III. Ecloga Virgilii I. et V. II. f. Oratio Ciceronis in L. Catilinam I. et II. Virgilii Aeneid. lib. I. et II. Szerkesztés. K. k. Jul. Caes. Comment. de bello civili. Lips. 1848. Virgilii Aeneidos Epitome. Vindobonae. 1853. M. T. Ciceronis orat. sel. Brunae 1849.*
- VII. oszt. het. 5 óra. I. félév: M. T. Cic. beszédei Archias költér és Dejotarus mellett, s P. Virg. M. Aeneisének VI. k. folytonos elemzés, utánzás, és szerkesztéssel. — II. félév: M. T. Cic. védbeszéde Ann. Milo mellett, s Virgil Aeneisének VII. könyve. K. k. M. T. Ciceronis Orationes selectae. Brunae 1849. P. Virg. M. Aeneis. Lipsiae. 1851.
- VIII. oszt. het. 5 óra I. félév: Corn. Tacitus dialogusa: de Oratoribus. Horatiusból *Epistolarum I. I. Odarum I. III. — II. félév: folytatott Tacitusból a fölvevő tárgy, és de Germania mintegy 40 §. — Horaczból: Odarum I. III. és IV. Satirarum I. I. — K. k. C. Cornelii Taciti opera quae supersunt. Lipsiae. 1851. — Q. Horatii Flacci carmina selecta. C. I. Grysar Vindobonae 1853.*

3. Görög nyelv.

- III. oszt. Hetenként 5 óra. I. f. Betűtan, némi ismertetése az igének, névragozás. II. f. fő- és melléknév, névmások, számnevek és igeragozás. Olv. ford. elem. írásbeli dolgozat. K. k. Elemi hellen nyelvtan Szepesi Imrétől I. r. Buda. 1852.
- IV. oszt. het. 4 óra. I. f. Ismétlés; tiszta jellemű össze nem vonható igék. II. f. folyt. Olv. ford. elem. írásbeli dolgozatok. K. k. Ugyanannak II. r. Buda. 1852. Olv. könyv Vinterkorn Sándortól.
- V. oszt. het. 5 óra. I. f. A rendes igék ragozásának ismétlése; II. f. a rendhagyó és μ végzetű igék. Olv. fordít. elem. írásbeli dolgoz. K. k. Elemi hellen nyelvtan Szepesi Imrétől II. r. — Olv. könyv Feldbausch és Süplé-től magyartva Vinterkorn Sándor sz. Benedek rendi áldor és gymnasiumi görög nyelv-tanár által, kiadta Magyar Mihály. Pest. 1854.
- VI. oszt. het. 5 óra. I. f. a rendhagyó és μ végzetű igék elméletileg és gyakorlatilag tárgyalva. Szepesi Imre

- hellen nyelvtana szerint. Olv. fordítás- és elemzéssel összekötve Vinterkorn könyve szerint. II. f. Hellen Mondattan Szepesi Imrétől. Szögyeztetés. A névelők kellő használata. Az igenemek. Módk. Idők. A jelző mondatviszony. Homér szójárásának némi ismertetése és Homér első énekéből 100 vers.
- VII. oszt. het. 4 óra. I. f. Hellen Mondattanból az igeidők, és módk kellő használata. A jelző és tárgyias mondatviszony. Homér szójárásának némi ismertetése és Homér első énekéből 100 vers, Xenophonnak e munkájából pedig *Κύρου Ἀνάβυστος* első könyvének hét fejezete az előadott szabályokra visszavezetve magyaráztatott. K. k. Hellen mondattan Szepesi Imrétől Kühner után. Xenophontis Expositio Cyri ed. Georg. Aenotheus Koch Lipsiae 1849. és Homeri epitome in usum Scholar Franc. Hoehegger Vindobonae 1853.
- VIII. oszt. het. 5 óra. I. f. A mondatkötés A célzatos, jelző, hely- és időviszonyt határozó, okadó, föltételes hasonlító és kérdő mondatok. Olv. és kellőleg értelmezve lön Pláto e munkája „*Ἀπολογία Σωκράτους* (Socrates védelme) és *Κρίτων* (a teendőkről) és Homér Iliasának I. és VI. éneke. K. k. Hellen Mondattan Szepesi Imrétől. Bud. 1853. Platons Apologie des Sokrates und Kriton von A. Ludvig Wien 1854. és Homeri Iliad epit. ed. Franc. Hoehegger Vindobonae 1853.

4. Magyar nyelv.

- I. oszt. Hetenként 2 óra. I. félév. Betűtan, helyesírás, szónyomozás, névragozás. II. félév. fő- és melléknevek, névmások, számnevek. Olvasás, elemzés, írás, szavalás. K. k. Magyar nyelvtan II. r. Buda. 1848. Magyar olvasó könyv Trautwein Jánostól. Buda. 1855.
- II. oszt. het. 2 óra. I. f. Ismétlés. Igetan. II. f. igetan folyt. igehat. köt- és indulatszó. Rövid mondattan Olvasás, elemzés, írás, szavalás, írásbeli dolgozatok. K. k. Magyar nyelvtan. Buda. 1848. Magyar olvasó könyv Trautwein Jánostól. Buda. 1851.
- III. oszt. het. 2 óra. I. félév. Szögyeztetés, szövezet, és mondatelemzés. II. félév: névragok, helyragok, névutók vonzata, igeikötők vonzata, határozók, köt- és indulatszók; Gyakorlati olvasás, elemzés, írás, szavalás, s heti írásbeli dolgozatok. K. k. Magyar szókötés III. oszt. számára. Buda 1851. — Olv. k. Trautwein III. r. Pest. 1852.
- IV. oszt. het. 2 óra. I. félév. Mondatisme, körmondatok, levelek, mondatelemzés, heti dolgozatok honn és tanodában. — II. félév. ismétlések a lényegesekben és a polgári ügyiratok minden előfordulható neme. Nyilvános olvasás, írás, elemzés, szavalás s írásbeli dolgozatok. K. k. olvasmányok a gymnasiumi és ipartanodai alsóbb osztályok számára. Szvorényi József IV. k. Pest. 1855.
- V. oszt. het. 2 óra. I. félév. A magyar irodalom ujjaszületése, Bessenyei köre, vagyis a franczia iskola, olvasmányi, levél és körmondati gyakorlatok. — II. félév. A classica iskola, s a népies irány kezdői. Mese, leírás, elbeszélés, utánczat, olvasási gyakorlás, szavalás, elemzés. K. k. A magyar irodalom ismertetése. Olvasókönyv felsőbb tanodák használatára. Készítette Lonkay Antal; II. kötet Pest. 1855.
- VI. oszt. het. 2 óra. I. félév. Az irodalmi történet fogalma, haszna, szükségessége és felosztása; névleg: Árpád, az Anjouk és Zsigmond, Mátyás és a Jagellók kora, és a mohácsi vész utáni időszak; heti gyakorlatok, szavalás és mondatelemzés. II. félév. Pázmány kora, a Zrínyi utáni időszak, a magyar irodalom és nyelv hanyatlása; mindenütt kellő életrajzokkal és mutatványokkal a tárgyalás alatti időszakból, heti gyakorlatok honn s a tanodában, elemzés és szavalás. K. k. A magyar irodalom ismertetése. Olvasókönyv, készítette Lonkay Antal a felsőbb tanodák használatára I. kötet. Buda. 1855.
- VII. oszt. het. 2 óra. I. félév. Magyar irod. történ. újabb kor. II. félévb. folytatt. Olv. magy. becslelés, szerkesztés. K. k. A magy. irod. ismert. Lonkay Antaltól II. köt. Buda. 1855.
- VIII. oszt. het. 2 óra. I. félév. Magy. irod. történ. legújabb kor. Szépészet elemei II. félév. folytat. Olv. magy. becsl. szerkesztés. K. k. A magy. irod. ismert. Lonkay Antaltól II. köt. Buda. 1855. — Szépészet elemei Purgstaller Józseftől. Pest. 1852.

5. Német nyelv.

- I. oszt. Hetenként 4 óra. I. félév. Helyes olvasás és írás, nem, név, segéd és rendes igeik ragozása. II. félév. folyt. előljárók, olvasás, fordítás, elemzés, némely német darabok könnyv nélküli megtanulása írásbeli dolg. K. k. Német Gramm. Toepler Theoph. Pest. 1855. Német olvasókönyv Ballaghy Károly. Pest. 1855.

- II. oszt. hetenként 4 óra. I. félév. Ismétlés, névmások, számnevek, szenvedő igék; II. félév. Egyéb beszéd-részek. Olvasás, fordítás, elemzés, írásb. dolgozatok, némely dar. könyv nélküli megtanulása. K. k. Német Gramm Toepler Theoph. Pest. 1855. Lesebuch von Mozart I. Th. Wien. 1855.
- III. oszt. het. 3 óra. I. félév. Előbbiek olvasás közbeni ismétlése, rendhagyó igék. II. félév. folytatás. Mondattan. Olvasás, elemzés, fordít. írásb. dolg. némely darab. könyv nélk. megtan. K. k. Német Gramm. Toepler Theoph. Pest. 1855. Lesebuch von Mozart II. Th. Wien. 1855.
- IV. oszt. het. 3 óra. I. félév. Mondattan II. félév. folyt. elemzés, fordítás, írásb. dolgoz. némely darab könyv-nélküli megtanulása. K. k. Német Gramm Toepler Theoph. Pest. 1855. Lesebuch von Mozart III. Th. Wien. 1855.
- V. oszt. het. 3 óra az I. f. Olvasás, fordítás, elemzés, fejtegetés, írásbeli dolgozatok. II. f. folytatása és Verstan. K. k. Deutsches Lesebuch f. d. obern Classen der Gymnasien von J. Mozart I. Band.
- VI. oszt. het. 3 óra. I. f. Irodalmi történel a középkori költészet hanyatlásáig. II. f. Irod. tört. folytatása Opitzig. Olvasás, fordítás, elemzés, fejtegetés, írásbeli dolgozatok. Kézikönyv: Deutsches Lesebuch f. d. oberen Classen der Gymnasien von J. Mozart. II. Band. Wien. 1855.
- VII. oszt. het. 3 óra. I. f. Az irod. tört. folytatása Lessingig. II. f. folyt. Goetheig. Olvasás, fordítás, elemzés, fejtegetés, írásbeli dolgozatok. Kézi könyv: Ugyanaz.
- VIII. oszt. het. 3 óra. I. f. Az irod. tört. folytatása. II. f. Az irod. tört. befejezése. Olvasás, fordítás, elemzés, fejtegetés, írásbeli dolgozatok. Kézikönyv: Ugyanaz.

6. Történelem és földrajz.

- I. oszt. Hetenként 3 óra. I. félév. MÉR- természettani és politikai földrajz elemei. II. f. folytatása. K. k. Az általános földrajz alapvonalai Bellinger G. nyomán Málik Vincze.
- II. oszt. het. 3 óra. I. félév. Ó-kor. Ázsia, Afrika és Európa népei a Macedonok történetéig az ó-világ földrajzával. II. f. macedonok és rómaiak története időszerű földrajzzal. K. k. Az ó, közép és újkorbéli földírat, és történelem alaprajza. Pütz Vilmos után fordította Baranyai Zsiga. I. kötet. Pest. 1856.
- III. oszt. het. 3 óra. I. f. Középkori történ. a nyugoti birodalom megszűnésétől kezdve Habsburgi Rudolffig. II. f. Habsburgi Rudolftól Amerika fölfedezéseig különös tekintettel Magyarországra. Időszerű földrajzzal. K. k. az előbbi II. kötete. Pest. 1856.
- IV. oszt. het. 3 óra. I. f. Ujabbkori történet. Amerika fölfedezésétől kezdve a francia forradalomig. II. f. folyt. a bécsi fejedelmi gyűlésig. Időszerű földrajz. Austriai birodalom ismerete. K. k. Az előbbi III. kötete, és Oesterreichische Vaterlandskunde.
- V. oszt. het. 3 óra. I. f. Ázsia és Afrika népeinek ó-kori, és a görögök története a perzsákkal viselt háború-ig. II. f. — Görögök a perzsa háborútól kezdve, a macedonok és rómaiak története a samnit hábo-rúig. Időszerű földrajz. K. k. Schröck Ferencz és Pütz Vilmos.
- VI. oszt. het. 3 óra. I. f. A rómaiak története a nyugoti birodalom megdőléséig. II. f. Középkori történet Habsburgi Rudolffig. Időszerű földrajz. K. k. ugyanazon szerzőktől.
- VII. oszt. het. 3 óra. I. f. Habsburgi Rudolftól Europa és Ázsia nevezetesebb népeinek története Amerika föl-fedezéseig. II. f. Amerika fölfedezésétől a vesztfáli békeig. Időszerű földrajz. K. k. ugyanazok.
- VIII. oszt. het. 3 óra. I. f. A vesztfáli békétől a francia forradalom végeig 1815. — II. f. Österreichische Va-terlandskunde. K. k. ugyanazok, és „Österreichische Vaterlandskunde“ Wien. 1854.

7. Mennyiségtan.

- I. oszt. Hetenként 3 óra. I. félév. Számítan: a négy művelet egész számokkal. II. f. a közönséges és tizedes törtek. — Mértani nézlettan: pontok, vonalak- és szögek. K. k. A tiszta mennyiségtan elemei. Dr. Lutter Ferdinandtól I. Rész. Nézetlan Moçnik Ferencz után fordítva. I. k.
- II. oszt. het. 3 óra. I. f. Számítan: az előbbiek ismétlése után viszonyok, arányok, hármasszabály. Mértan: az előbbiek ismétlése után háromszögek. II. f. Számítan: összetett hármasszabály, kamatszámolás, mértékek. Mértan: az egyközények tulajdonságai és képzése a három- és sokszögek térei — át-alakításai- s részekrei fölosztásáról. K. k. Számítan ugyanaz. Nézetlan ugyanaz.
- III. oszt. het. 3 óra. I. f. Számítan: a négy közönséges algebrai művelet és a törtek. Mértan: szabályos és szabálytalan görbe vonalak és a kör részei. II. f. Számítan: hatványok, gyökfejtés, csere és egybe-

- vetés. Mértan : egyenesvonalu ábrák a körben, körkörüli ábrák, ábrába és ábra körül irt körök, a kör és körkör területének mérése. K. k. A tiszta mennyiségtan elemei Dr. Lutter Ferdinandtól II. Rész. Nézetlan Koller Károlytól. Pest, 1852.
- IV. oszt. het. 3 óra. I. f. Számítan : összetett arányok és ezeken alapuló számtani műveletek megfejtése. Mértan : a lapok általában és részletesen, lap- és testszögek és a mértani testek. II. f. Számítan : a számtani műveletek folytatása és első foku egyenlet egy ismeretlennel. Mértan : a testek fölülete és térméje. K. k. ugyanazok, melyek a III. osztályban.
- V. oszt. het. 3 óra. I. félévb. Betűszámítan het. 2 óra. A számok lizeder rendszerének kifejtése, a négy alapművellet, a számok sajátságai, tényezőkrei fölbontásuk s osztékonyosságuk. — Mértan het. 1 óra. Hoszsmértan, tárgyalva a vonalokat, három- s többszögeket, az idomok egybevágását s hasonlóságát. — II. f. Betűszámítan het. 1 óra. A háromféle törtek, viszonyok, arányok, s ezek alkalmazása. — Mértan het. 2 óra. Síkmértan alkalmazva az egyenes és görbe vonalak által határolt idomokra. Könyvek a) Algebra, Moçnik F. után fordította Arenstein J Pest, 1856. b) Mértan, ugyanazok által szerkesztve s fordítva, Pest, 1854.
- VI. oszt. het. 3 óra. I. félévb. Betűszámítan het. 2 óra. Hatványozás, gyökfejtés, képzelt mennyiségekkel műveletek, viszonylékok. — Mértan het. 1 óra. Tömörtan. — II. félévb. Betűszámítan het. 1 óra. Egyszerű egyenletek egy és több ismeretlennel. — Mértan het. 2 óra. Háromszög mérés a síkon. — Könyvek mint az V-dik osztályban.
- VII. oszt. het. 3 óra. I. félévb. Betűszámítan het. 2 óra. Másodfoku, határozatlan, és viszonyléki egyenletek, haladványok. — Mértan het. 1 óra. A betűszám alkalmazása a mértanra. — II. félévb. het. 1 óra. Csere, összevetés, és Newton kéttagzala. — Mértan het. 2 óra. Elemzési mértan az első és másodrendű vonalakról. Könyvek mint az V. oszt.
- VIII. oszt. het. 1 óra. A tudomány gyakorlati ismételése a föladatok megfejtésében, bebizonyításokban, és alakitásban. Könyvek mint az V. osztályban.

8. Bölcsészeti előtan.

- VII. oszt. Hetenként 2 óra. I. félév. Gondolkodástan. II. f. Folytatás. K. k. Bölcsészeti Propaedeutika Purgstaller Józseftől. Pest 1851.
- VIII. oszt. het. 2 óra. I. f. Tapasztalati lélektan. II. f. folyt. K. k. Bölcs. Prop. Purgstaller Józseftől. Pest 1851.

9. Természettudományok.

- I. oszt. Hetenként 2 óra. I. f. é. Természetráj : előbismerek, emlős állatok. II. f. é. rovarok, héjancok, pankányok, gyürünyök, tüsköncök, bellények, bomlaszok, habarcok és ázalagok. Kézikönyv. Természetráj elemei. Hanáktól. Pest 1851.
- II. oszt. het. 2 óra. I. f. é. Természetráj : madarak, hullók, halak, festöncök, csigák és kagylók. II. f. é. Növénytan. Ugyanazon kézikönyv szerint.
- III. oszt. het. 2 óra. I. f. é. Természetráj : Ásványtan. II. f. é. Természettan : a testek közös sajátságai, vegy- és hévtan. K. k. A természetráj elemei. Hanák Jánostól. Pest 1851. Természettan alaprajza Lutter Ferdinandtól Pest. 1853.
- IV. oszt. het. 3 óra. I. f. é. Természettan : merő, hig- és terjedékeny testek egyensúlya és mozgása. II. f. é. láttan, villanyosság, delejesség, csillagászat elemei. K. k. A természettan alaprajza Lutter Ferdinandtól Pest. 1853.
- V. oszt. het. 2 óra. I. f. Ásványtan és Jegercizme II. f. Növénytan. K. k. Ásványtan Mihálka Antaltól. Növénytan ugyanattól.
- VI. oszt. het. 2 óra. I. f. Állattan II. f. annak folytat. K. k. Állattan Mihálka Antaltól.
- VII. oszt. het. 3 óra. I. félévb. A testek általános sajátságai, vegytan, a merő testek egyensúly- s mozgás törvényei. — II. félév. A hig s terjedékeny testek egyensúly- s mozgás törvényei, hullámtan, hangtan. K. k. Schirhuber Móricz Természettana. Pest. 1853.
- VIII. oszt. het. 3 óra. I. félévb. Lát- s hévtan, II. félévb. villany- s delejtan, csillagászat, légtünettan. K. k. ugyanaz, mely a VII. osztályban.

Kidolgozási föladatok.

a) Magyar föladatok.

V. Osztály.

1. Értesítö levél a szülékhez. — 2. A szerénység legföbb disze a tanuló ifjuságnak. — Körmondatok. — 3. Vigasztaló levél az elhunyt rokon fölött. — 4. A városliget. — Szórajz. — 5. Miguunk viselete ama tükör, mey lelkünk képét nyíltan mutatja. — Körmondatok. — 6. A tormába esett féreg. — Elbeszélés. — 7. Buvár Kund — prosai kivonatban. — 8. A rabló — Költ. elemezve. — 9. Jézus végszavai — mondat és rimelemzés. — 10. Adoma. — Leírásban. — 11. Az elünt zsebóra — párbeszédben. — 12. A tudomány legbiztosabb utraváló az öregségre. — Körmondatok. — 13. Gonosz ember társaságát kerüld. — Körm. — 14. Oly ismereteket lörekedjünk gyűjteni, melyeket itélet, és izlés vezérelnek. — Körm. — 15. A Majom — mese. — 16. Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat. — Körm. — 17. Az élet korai — prósai áttétel. — 18. A böiceségkeresök. — Mese. — 19. Karácsonest. — Szórajz. — 20. Folyamodvány, Bérletkötés. — 21. Üdvlevél anyánk születése napjára. — 22. Az est — szóbövület. — 23. Tanoncok a tanodában. — Utánozás. — 24. A koldusfiu. — Utánozás. — 25. A zerge-leírás. — 26. A meglegedés — kivonatos utáztat. — 27. Komoly tartalnu levél barátunkhoz. — 28. Életképek. — 29. A kanári veréb. — Leírás. — 30. Serkentö levél tanonczársunkhoz.

VI. osztály.

1. Krisztus elmélkedik — áttétel prosába. — 2. Legjobb mindenben módot tartani. — Körmondatok. — 3. Megnyugtató levél a szülékhez. — 4. Theodoros — szóbövület. — 5. Isten léte — áttéve prosába. — 6. Folytatás — Tiedge után. — 7. Csak kitarlás — mese. — 8. A tanonc távollevö szüleit előhaladásáról értesíti. — 9. A tanonc teendői — körülirat. — 10. Lassan járj, tovább érsz — mese szóbövülettel. — 11. Az igazság szeretete — kivonatban. — 12. Fohász — szóbövület — 13. Visegrád és Nagy Lajos. — Adomából alakított beszélyke. — 14. Rimék. — 15. Az anyját ölelő gyermek. — Szórajz. — 16. Feddö levél. — 17. A VI. osztály — nézeti leírás. — 18. 19. 20. Különféle körmondatok. — 21. A remény — áttéve prosába Schiller után. — 22. Mindennemü mondalakítás. — 23. Farkas és bárány; farkas és róka — mesék. 24. Kivonat Cicconak Lucretiushoz irt leveléböl. — 15. Késö bánat eb gondolat. — mese alakban. — 26. Néhány eredeti, több utáztatott mese. — 27. Midön Plátónak mondák: hogy fölöte némely emberek rosszat beszélnek; mit lehetek egyebet mond, majd ugy élek, hogy szavoknak kise adjon hitelt. — Chria. — 28. Ö Felségének ünneplés fogadtatása Pesten. — Szórajz. — 29. A Budapesti hódolati jelvények — leírás. — 30. Bucszó levél.

VII. Osztály.

1. Levél a nyelvtanulás módjáról. — 2. A tudományokbani előmenetelnek föltéte, az önművelés őszinte akarása. — Körmondatok. — 3. A legszebb ének Czuczortól. — Átalakítás. — 4. Az ősz. — Leírás. — 5. A nyári esö és a nyári hőség eredményei. — Ellentézés. — 6. A szüret. — Leírás. — 7. Logikai és nyelvtani kérdések párhuzamító megföjtése. — 8. A nyelv alapos ismeretének szükségessége. — Ellentétes párbeszéd — 9. Levél a logicában tett előmenetelről. — 10. Ordo est animus omnium negotiorum. — Példákkal fölvilágosítás. — 11. A ki mint vet, ugy arat. — Körbeszéd. — 12. Levél a tavaszi tünemények érdekességéről. — 13. A tavasz. — Versezet. — 13. A közölitö tél Be senyítöl. — Átalakítás. — 15. A Dunának több tekintelbeni hasznossága. — Tárgyalás. — 17. A magaviselet valódi tükör. — Hasonlító körmond. — 18. A földrajz hasznossága. — Bövítö tárgyalás. — 19. Zrinyi Miklós. — Dicsöitö körbeszéd. — 20. A rosszakkali társalgás és a tengeri zivalar. — Párhuzamítás. — 21. Lassan járj, tovább érsz. — Körbeszéd. — 22. Dugonics András. — Jellemzés. —

VIII. osztály.

1. Az idő célirányos felosztásának szükségessége. — Körmondatok. — 2. Levél az idő csélirányos felosztásának módjáról. — 3. A tavasz és ősz. — Körmondatokbani párhuzamítás. — 4. Kivonat Kölcsey értékezéséből, melyben az „elbeszélés tárgyalatik.“ — 5. Az érzékek öszhangzó kiművelése szükséges kellék a boldogsághoz. — Szónoklati bővítés. 6. Mese a dióról. — 7. Levél a psychológiában már tett előmenetelről. — 8. A „fösvény“ Kisfaludy Károlytól. — Megítélés. — 9. A remek elméművek olvasása és megítélése legbiztosabb eszköze a lelki tehetségek öszhangzó kifejtésének. — Szónoklati bővítés. — 10. A nyári alkonyat. — Aesthetica leírás. — 11. Az értelem kiművelésének szükségessége. — Psychologiai előrajz. — 12. A „mulandóság“ Kisfaludy Sándortól. — Megítélés. — 13. A rendszeres gazdálkodás hasznossága. — Bővítő tárgyalás. — 14. Levél a kivonatok készítésének eredményéről. — 15. Eger. — Dicsőítő körbeszéd. — 16. Mit eredményeznek a természettudományok? — Megfejtés. — 17. A szenvedélyek fékezéséről. — Psychologiai műbeszéd. — 18. A boldogság. — Ellentétező párbeszéd. — 19. Vörösmarty Mihály. — Jellemzés. —

b) Német föladatak.

V. Osztály.

1. Eine Ferienreise. — Beschreibung. — 2. Der Herbst, nach dem Obstliede von Voss. — Schilderung. — 3. Andreas Dugonics ungar. Schriftsteller — Biographisch. — 4. Das Pester Gymnasial-Lehrgebäude. — Beschreibung. — 5. Der bestrafte Geiz. — Eine Erzählung. — 6. Einladung zur Weihnachtsfeier auf das Land. — Briefform. — 7. Folgen des Müsigganges. — Abhandlung. — 8. Welche Vorzüge haben die Menschen vor den Thieren? — 9. Glücklich ist nur der Zufriedene. — Abhandlung. — 10. Gott im Gewitter. — Betrachtung. — 11. Die Baudenkmäler Aegyptens. — Geschichtlich. — 12. Der Diamant. — Naturgeschichtlich. — 13. Reichtum ist ein Glück, es hat aber auch seine Gefahren. — Abhandlung. — 14. Ein Jüngling verspricht, dass er die Rathschläge und Ermahnungen seines Vaters befolgen wird. — Briefform. — 15. Die Freuden des Frühlings. — Schilderung. — 16. Tagebuch eines Studierenden. — 17. Der Gehorsam ist die schönste Zierde eines Jünglings. — Abhandlung. — 18. Der eitle Schüler. — Characterschilderung. — 19. Die Feuersbrunst. — Beschreibung. — 20. Gute Bücher sind die beste Gesellschaft. — Abhandlung. --

VI. Osztály.

1. Der arme Greis. — Eine Scene. — 2. Babylon. — Beschreibung. — 3. Hildebrand und sein Sohn. — Sage. — 4. Croesus und Solon. — Gespräch. — 5. Hercules am Scheidenwege. — Sage. — 6. α) Die Rorate-messen. — Beschreibung. — β) Siegfried der Drachentödtler. — Sage. — 7. Wer Feuer haben will, muss auch den Rauch leiden. Wer A sagt, muss auch B sagen. Der Schein trügt. Ehrlich währt am längsten. — Zu erklären. — 8. Die Klage der Hasen. — Schilderung. — 9. α) Der verlorne Sohn. Nach Luc. 15, 11—32. — β) Tobias, ein Beispiel der Gesetztreue und Frömmigkeit. Nach der Bibel. — 10. Die Giftbeere. — Beschreibung. — 11. Der Sänger Arion. — Sage. — 12. α) Der heil. Basilius der Grosse vor dem kaiserlichen Praefecten Modestus. — Historisch. — β) Eine meiner Lieblingsstellen im Walde. — Beschreibung. — 13. Die Stimme des Gewissens. — Erzählung. — 14. Belt und Grab. — Zu vergleichen. — 15. Die Maiores domus. — Geschichtlich. — 16. α) Meine österliche Communion. — Betrachtung. — β) Der Frühling. — Schilderung. — 17. Küche und Apotheke. — Zu vergleichen. — 18. Es ist nach der von Grimm und Chamisso geschriebenen Sage vom Riesenspielzeug eine ähnliche mit demselben Grundgedanken zu verfassen. — 19. Morgen und Ewigkeit. — Zu vergleichen. — 20. Inhaltsangabe des Nibelungenliedes.

VII. Osztály.

1. Meine Gedanken beim Beginne des Schuljahres. — Betrachtung. — 2. Mensch und Baum. — Zu vergleichen. — 3. Erzählung über das Sprichwort: „Es ist nichts so fein gesponnen, es kommt doch endlich an

die Sonnen.“ — 4. α) Ist die Glaubenslehre wirklich die Grundlage der Sittenlehre? — Abhandlung. — β) Die spartanische Erziehung verglichen mit der unsrigen. — Abhandlung. — 5. Lehrer und Gärtner. — Zu vergleichen. — 6. Leiden und Freuden des Landmanns. — Abhandlung. — 7. α) Das Samenkörnlein, oder der in der Liebe thätige Glaube. — Parabel. — β) Wein und Wasser. — Dialog. — 8. Die alte nationale Dichtkunst bei den Deutschen. — Geschichtlich. — 9. Es sind zwei Fabeln zu verfassen über die Sprichwörter: „Wer alles will, bekommt nichts. Wo Arbeit das Haus bewohnt, kommt Armut nicht hinein.“ 10. α) Bericht über einen Religionsvortrag. — β) Bericht über einen physikalischen Schulvortrag. — 11. Worin besteht der beste Reichthum? — Abhandlung. — 12. Der Selbstsüchtige. — Characterschilderung. — 13. Was hat die Menschheit durch die Schiffahrt gewonnen? — Abhandlung. — 14. α) Meine zur Zeit der österlichen geistlichen Übungen gefassten Entschlüsse. — β) Die Freuden der Osterferien. — Schilderung. — 15. Vorbereitungen zum feierlichen Empfang Ihrer k. k. Majestäten in Pest. — Schilderung. — 16. Über die böse Sitte des Aufschiebens. — Abhandlung. — 17. α) Das Vernunftmässige der Reliquienverehrung in der kath. Kirche. — Abhandlung. — β) Mit welchem Rechte werden die Griechen die Lehrer der Römer genannt? — Abhandlung. — 18. Ein treuer Freund ist ein starker Schirm u. s. w. Sir. 6, 14—16. — Abhandlung. — 19. Gedankengang, Gliederung und Grundgedanke des Gedichts: Das Eleusische Fest von Schiller. — 20. Welches Sicherungsmittel gegen das Laster entspricht meiner Natur am meisten? — Abhandlung.

VIII. Osztály.

1. Kann auch der Jüngling zum guten Rufe der Schule, die er besucht, etwas beitragen? — Abhandlung. — 2. Der Träge. — Characterschilderung. — 3. α) Heidnisches Rom zur Zeit der heil. Apostel Petrus und Paulus. — Sittengemälde. — β) Aufforderungen zum Guten, die in meiner eigenthümlichen Lage begründet sind. — Abhandlung. — 4. Göthe's Fischer und Erlkönig verglichen mit Herder's Erlkönigs Tochter. — 5. α) Welchen Einfluss übte die Ruhe der Kirche vor Decius und das darauf folgende Feuer der Verfolgung auf die Sitten der Christen? — Geschichtlich. — β) Licht- und Schattenseiten der Entdeckung Amerika's. — Abhandlung. — 6. α) Gericht Gottes über die Verfolger der Kirche. — Abhandlung. — 7. Was sind schlechte Bücher? — Abhandlung. — 8. α) Ist der Glaube an die makellose Empfängnis der seligsten Jungfrau Maria ein neuer? — Abhandlung. — β) Laster hat keinen Muth. — Abhandlung. — 9). Die Ideen des Liedes von der Glocke von Schiller. — 10. Schön und erhaben. Zu vergleichen. — 11. α) Leiden und Tod des heil. Johannes Chrysostomus. — Geschichtlich. — β) Lob der Dichtkunst. — Abhandlung. — 12. Welche Vortheile gewährt die Donau unserer Stadt? — Abhandlung. — 13. α) Die Kinder als Sittenlehrer der Erwachsenen. — Abhandlung. — β) Wirkung der Contraste auf Phantasie und Gefühl. — Abhandlung. — 14. α) Ein Tag unsrer österlichen geistlichen Übungen. — Schilderung. — β) Gedanken über meinen künftigen Stand. — 15. Begrüßungsrede an Seine k. k. Majestät im Namen der ungarischen Gymnasien. — 16. Wie beweist der Jüngling am sichersten seine Reife für die Universität. — Abhandlung. — 17. Über fehlgeschlagene Erwartungen. — Abhandlung. — 18. Wie kann man seine Dankbarkeit gegen die Anstalt äussern, welcher man den grössten Theil seiner Bildung verdankt. — Abhandlung. — 19. Der goldene Mittelstand. — Abhandlung.

XII

Vallási ügy.

A délelőtti rendes előadásokat 7 $\frac{1}{2}$ -kor sz. mise előzte meg; a vasárnapokon félóraig tartott hitbéli oktatást délelőtti 9 órakor sz. mise, délután 3 órakor vecsernye szokta követni.

A rom. kath. növendékek a tanév folytán ötször végezték a sz. gyónást és ugyanannyiszor részesültek az oltári szentségben. Különösen a husvétii gyónást három napi sz. gyakorlatok előzték meg.

A hittani oktatás és vizsgálatok ft. Szántófy Antal, prépost, belvárosi lelkész és hitbiztos felügyelése alatt tartattak.

A helv. evang. n. e. gör. és Mózsés vallásuk a hittanban saját helybeli hittanáraik által oktattattak.

XIII.

Fegyelmi ügy.

Az ifjuságban gondosan fölélesztett és az év lefolyása alatt szünet nélkül fentartott tisztelet a tanoda törvények iránt szükségtelemné tette a fenytésnek azon nemeit, melyek nyilvános megrovással járnak.

XIV.

Tanodai segédzszerék.

Az 185^{6/7}-dik tanév folytán a gymnasiumi műterem több szerzeménnyel lön ellátva. A szükségelt költségek a n. m. cs. k. Helytartóság budai Osztályától kapott engedelem következtében az ifjuság által fizetett tanpénzből voltak fedezve.

XV.

Jótekonysági rovat.

1. A n. m. cs. k. Helytartóság budai Osztálya, és
2. A cs. k. Geolog. bir. Intézet a gymnasiumi könyvtárt több becses adománnyal gazdagították.
3. A n. m. cs. k. Helytartóság budai Osztálya „Kempis Tamás“ munkájából 5 példányt, és
4. T. cz. Sujánszky Antal, Józsefvárosi lelkész Pesten, a „Szent Lant“ című munkából 50, és
5. T. cz. Eibenschitz J. 60 szépírási példányt sziveskedtek a gymnasiumi növendékek között szétosztatni.

XVI.

Kivonat az 185^{6/7}-dik tanévben érkezett Intézkövényekből.

1. Sept. 27. 26,442. sz. Fessler József. Religionslehre című munkája elfogadtatik.
2. Sept. 29. 25,547. sz. Bauer Frigyes Grundzüge der neuen hochdeutschen Grammat. für höhere Bildungsanstalten elfogadtatik.
3. Sept. 28. 24,271. sz. Közzétetik a kinevezett ösztöndíjas növendékek jegyzéke.
4. Octob. 5. 25,344. sz. Ezentul a Programmból mindenik Helytartósági Osztályhoz egy példány küldendő.
5. Octob. 16. 27,063. sz. A halasi helv. vall. kis Gymnasium nyilvánossá lön.
6. Octob. 13. 27,615. sz. Fellöcker Anschauungs-Unterricht in der Minerologie című munkája helyeseltetik.
7. Octob. 20. 28,352. sz. Capellmann görög nyelvtanának fordítmánya helyeseltetik.
8. Octob. 22. 28,471. sz. Barber Joachim, Prunkul Valerián és Martinovics Szidor a tanintézetekből kizáratnak.
9. Octob. 17. 28,078. sz. A nem kötelezett tantárgyakra vonatkozó könyvek helyeslés végett fölterjesztendők.
10. Octob. 20. 28,353. sz. Az állatország természetrajza helyeseltetik.
11. Nov. 10. 29,146. sz. Közzétetik néhány hivatalos irat jegyzéke.
12. Nov. 25. 32,041. sz. Néhány ösztöndíjra csőd hirdettetik.
13. Nov. 26. 32,141. sz. Protagoras Platonis elfogadtatik.
14. Dec. 6. 30,022. sz. Zippe Ásványtana az algymnasium számára elfogadtatik.
15. Dec. 9. 33,425. sz. A Csehországban iskolát ismétlő növendékek jegyzéke közzétetik.
16. Dec. 11. 32,864. sz. Közzétetik a sopronkerületi ösztöndíjasok névjegyzéke.
17. Dec. 15. 34,254. sz. Bolgár Béla és Paulay István az ösztöndíjasok sorába iktattattak.
18. Nov. 22. 30,227. sz. Késmárki ág. vall. Gymnasium nyilvánossá lön.
19. Dec. 27. 24,565. sz. Néhány tanuló a tanpénz fizetésétől fölmentetik.
20. Jan. 5. 33,971. sz. Az austriai birodalom történelme helyeseltetik.
22. Dec. 28. 33,096. sz. Néhány ösztöndíjra csőd hirdettetik.
21. Dec. 28. 33,095. sz. A Galgóczy-féle alapítványu ösztöndíjra csőd hirdettetik.
23. Dec. 28. 35,102. sz. Egy megürült ösztöndíjra a pozsonyi kerület részéről csőd hirdettetik.
24. Jan. 5. 33,056. sz. A Scheda-féle földabroszok hirdettetnek.
25. Jan. 8. 35,014. sz. Baier Gusztáv a tanintézetekből kizáratik.
26. Jan. 18. 35,524. sz. Három Mária Terezia-féle alapítványu ösztöndíjra csőd hirdettetik.

27. Febr. 6. 3,198. sz. Közöltetik a tanév folytán fölterjesztendő hivatalos iratok jegyzéke.
 28. Jan. 14. 1015. sz. A Megyeryféle ösztöndíjra csőd hirdettetik.
 29. Jan. 28. 2342. sz. Sallustii Crispi Jugurtha recognov. Gust. Unker elfogadtatik.
 30. Jan. 14. 1014. sz. A Nunkovics-féle alapítmányu ösztöndíjra csőd hirdettetik.
 31. Jan. 14. 1013. sz. A Styrum-Limburg-féle alapítmányu ösztöndíjra csőd hirdettetik.
 32. Febr. 23. 5121. sz. Közöltetik az ösztöndíjas növendékek névjegyzéke.
 33. Febr. 3. 2755. sz. Q. Julii Caesaris Comment. cum supplement. Hirtii adorn. Emm. Hoffmann elfogadtatik.
 34. Febr. 3. 2674. sz. Somogyi Sándor a tanintézetekből kizáratik.
 35. Febr. 24. 2027. sz. Scheinpflug Gesch. Oester. tankönyvül nem használthatatik.
 36. Febr. 14. 3880. sz. Haymroth Adolf a tanintézetekből kizáratik.
 37. April 1. 8197. sz. A tanulók bővebb jellemzése a főnévjegyzékben és a bizonyítványokban czentül is folytatandó.
 38. Mart. 31. 8109. sz. Néhány Mária Theresia-féle alapítmányu ösztöndíjra csőd hirdettetik.
 39. Febr. 17. 3454. sz. A győri árvaház ösztöndíjaira csőd hirdettetik.
 40. Mart. 28. 8115. sz. Ezentül egy tanodai osztályban csak 50. tanuló lehet.
 41. Febr. 11. 3585. sz. A velencei cs. k. Kormányhoz, a tanodai Programmból 22 példány küldendő.
 42. Mart. 2. 5482. sz. Strach Antal a tanintézetekből kizáratik.
 43. Febr. 6. 3153. sz. Blauenstein János a tanintézetekből kizáratik.
 44. Apr. 19. 8544. sz. Chaby Ödön, Straub Jós. és Urbanovszky Béla 80 pf. ösztöndíjjal láttatnak el.
 45. Mart. 27. 7998. sz. Petrovics Ferd. a tanintézetekből kizáratik.
 46. Aqr. 21. 10,222. sz. Megengedtetik, hogy a tanpénzből iskolai téli ablakok készíttethessenek.
 47. Apr. 21. 10,221. sz. Néhány tanuló a tanpénz fizetésétől fölmentetik.
 48. Apr. 20. 10,612. sz. Fellöcker Zsign. Leitfaden der Mineralogie und Geognosie für Obergymn. czimü munkája elfogadtatik.
 49. April 30. 11,457. sz. Griech. Elementarbuch von Karl Schenkel elfogadtatik.
 50. Máj. 14. 10,777. sz. A Buttler-féle ösztöndíjról jelentés kivantatik.
 51. Máj. 14. 12,247. sz. A Hillardt-féle mértani faltáblák ajánltatnak.
 52. Máj. 13. 12,417. sz. Az érettségi vizsgálatok tartásának módja meghatározatilik.
 53. Máj. 18. 13,629. sz. Dobrovcszky László a tanintézetekből kizáratik.
 54. Máj. 19. 13,206. sz. Tomsa Simon hasonlólág.
 55. Máj. 28. 13,202. sz. A rosnyói ág. vall. gymnasium nyilvánossá lön.
 56. Máj. 30. 13,882. sz. A tanpénz kezelésének módja szabályoztatilik.
 57. Jun. 4. 13,387. sz. Közöltetik az érettség vizsgálatok határideje.
 58. Jan. 2. 13,068. sz. Deák Sándor Latin szókötése elfogadtatik.
 59. Jun. 5. 14,815. sz. Pirner Ferd. Labutka József és Slávik János a tanintézetekből kizáratnak.
 60. Jun. 15. 15,835. sz. A Physiotypia plantar. Austriac. czimü munka ajánltatik.
 61. Jun. 16. 15,795. sz. A tanodai Programmból ezentül a triesti cs. k. Kormányhoz 5 péld. küldendő.
 62. Jun. 23. 15,020. sz. Néhány pesti tanuló ösztöndíjjal láttatik el.

XVII.

Jelentés az 1856₇-dik tanév kezdetéről.

- a) Septemb. 28. 29. és 30-kán bejelentés.
 b) Octob. 1-ső napján Veni sancte ; ismétlési és fölvétli vizsgálatok.
 c) Octob. 2- és 3-kán vizsgálatok.
 d) Octob. 5-kén előadások.

